୨୬

ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ, ବିତରଣ ଏବଂ ବୃଦ୍ଧି

ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଆମେ ଭାରତର ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ହାସଲ କରିସାରିଛେ । ଭୂମି, ମୃତ୍ତିକା, ଜଳ, ଜଙ୍ଗଲ, ଖଣିଜ ଏବଂ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ଆଦି ଆମର ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳ । ଆମେ ଉପରୋକ୍ତ ସମ୍ବଳ ଗୁଡ଼ିକର ବିତରଣ ଓ ଶୋଷଣର ବେଗ, ଦିଗ ଏବଂ ବିକାଶମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ଏମାନଙ୍କର ଉପଯୋଗିତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିସାରିଛେ । ଏମାନଙ୍କୁ ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟା ସହ ସମ୍ପର୍କୀତ କରି ଆମେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା । ଜନସଂଖ୍ୟା କହିଲେ କେବଳ ଉପଭୋକ୍ତା ହିସାବରେ ସଂଖ୍ୟାକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ ବରଂ ସମ୍ବଳର ବିକାଶକର୍ତ୍ତା ତଥା ପରିଚାଳକ ହିସାବରେ ବୁଝାଯାଏ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲୋକଙ୍କର ଶୈକ୍ଷିକ ତଥା ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟବସ୍ଥା, ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟିକ, ପ୍ରଯୌକ୍ତିକ ଏବଂ ସାମାଜିକ ଦକ୍ଷତା ଉପରେ ଧ୍ୟାନ ଦିଆଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ତତ୍ ସହିତ ଲୋକଙ୍କର ଆକାଂକ୍ଷା ଏବଂ ପ୍ରଚଳିତ ମାନ୍ୟତା ସହ କାର୍ଯ୍ୟନୀତି ଉପରେ ମଧ୍ୟ ନଜର ରଖାଯିବା ଉଚିତ୍ । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ତୁମେ ଅନୁଭବ କରିପାରିବ ଯେ ଜନସଂଖ୍ୟା କେବଳ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳର ଉପଭୋକ୍ତା ନୁହେଁ ବରଂ ଦେଶର ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ବଳ । ଏଠାରେ ଆମେ ବିଶ୍ୱ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାର ବିଷୟରେ ପରୀକ୍ଷଣ କରିବା । ତେଣୁ ପ୍ରଥମେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବିତରଣ ଏବଂ ଘନତ୍ୱକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା କାରକମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା । ପରିଶେଷରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର କାରକ ଏବଂ ଏହାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ନିର୍ଦ୍ଧାରକ ସହ ଏହାର ପରିଣାମକୁ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟଟି ପଠନ ପରେ ତୁମେମାନେ :

- ବିଶ୍ୱ ଜନସଂଖ୍ୟା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାରକୁ ବୁଝାଇପାରିବ;
- ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅସମାନ ବିତରଣ ପାଇଁ ଦାୟୀ କାରକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିପାରିବ;
- ମାନଚିତ୍ରରେ ବହୁଳ, ସାଧାରଣ ତଥା ବିରଳ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ଅଂଚଳକୁ ଦର୍ଶାଇପାରିବ;
- ଜନସଂଖ୍ୟାର ବିତରଣ, ଘନତ୍ୱ ଏବଂ ବୃଦ୍ଧିର ଡାଟା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିବ;
- ବିଗତ ଶହେ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ (1901-2001) ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ବୁଝାଇପାରିବ;
- ଦ୍ରୁତ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର କାରକ ଗୁଡ଼ିକୁ ଚିହ୍ନାଇପାରିବ;

ଟିପ୍ପଣୀ

- ‘ଜନ୍ମହାର’, ‘ମୃତ୍ୟୁହାର’ ଆଦି ବୁଝାଇପାରିବ;
- ଜନସଂଖ୍ୟା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରାଯିବାର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ଅନୁଭବ କରିପାରିବ;
- ଦେଶରେ ଭିତରକୁ ଓ ବାହାରକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରର କାରଣ ଓ ଫଳାଫଳକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିପାରିବ ।

26.1 ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା

ଜନସଂଖ୍ୟା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଚୀନପରେ ଭାରତର ସ୍ଥାନ ପୃଥିବୀର 2ୟ 2001 ମସିହା ମାର୍ଚ୍ଚ ଶେଷ ସୁଦ୍ଧା ଆମର ଜନସଂଖ୍ୟା ଥିଲା 1027 ମିଲିୟନ । ପୃଥିବୀର ମୋଟ୍ ଜନସଂଖ୍ୟାର 16.7% ଲୋକ କେବଳ ଭାରତରେ ଅଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କହିଲେ ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛଅଜଣରେ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର (ଚୀନ୍‌ରେ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଞ୍ଚଜଣରେ ଜଣେ ଚୀନ ଅଧିବାସୀ । ପୃଥିବୀର ମୋଟ୍ ସ୍ଥଳଭାଗର 2.42% ଭାରତର । ଏତିକି ସ୍ଥଳଭାଗରେ ପୃଥିବୀ ଜନସଂଖ୍ୟାର ପ୍ରାୟ 17% ଲୋକ ରହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ।

ଆୟତନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭାରତର ସ୍ଥାନ ପୃଥିବୀର ସପ୍ତମ । ଋଷ, କାନାଡ଼ା, ଚୀନ୍, ଆମେରିକା, ବ୍ରାଜିଲ୍ ଏବଂ ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ ଯଥାକ୍ରମେ 1ମ ରୁ ୬ଷ୍ଠ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛନ୍ତି । ଚୀନ ବ୍ୟତୀତ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ବୃହତ୍ ଦେଶ (ଆୟତନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ)ର ମୋଟ୍ ଜନସଂଖ୍ୟା ଆମଦେଶ ତୁଳନାରେ ବହୁତ କମ୍ । ମାତ୍ର ଏହି 5ଟି ଦେଶର ଆୟତନକୁ ମିଶାଇ ଦେଲେ ଭାରତର ଆୟତନର 16ଗୁଣ ହେବ । ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ବିଶାଳ ଜନସଂଖ୍ୟା ଯୋଗୁଁ ଆମେ କେତେ ଅସହାୟ ? ଏପରିକି ଉତ୍ତର ଆମେରିକା, ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା ଏବଂ ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆର ମିଳିତ ଜନସଂଖ୍ୟା ଠାରୁ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ । ସବୁଠାରୁ ବଡ଼କଥା ପ୍ରତିବର୍ଷ 17 ମିଲିୟନ୍ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିଘଟୁଛି । କିନ୍ତୁ ଚୀନ୍‌ରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବାର୍ଷିମ ବୃଦ୍ଧି ଭାରତ ଠାରୁ ମଧ୍ୟ କମ୍ ।

26.1 ଘନତ୍ୱ ଓ ବିତରଣ :

ପୃଥିବୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ଭଳି ଆମଦେଶର ମଧ୍ୟ କିଛି ଅଂଚଳ ଜନବହୁଳ, କିଛି ଅଂଶ ମଧ୍ୟମ ଧରଣର ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ଓ କେତେକ ଅଂଚଳ ଜନବିରଳ (ଚିତ୍ର ନଂ 26.1 ଦେଖ)

ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାରକୁ ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟରେ ତୁଳନା କରାଯାଇପାରେ । ସେ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଉପାୟ ହେଉଛି ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର ମୋଟ୍ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାରର ତୁଳନା କରିବା । କିନ୍ତୁ ଏହା ସେହି ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକସଂଖ୍ୟାର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ସହ ବା ସମ୍ବଳ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହା ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟାର ତୁଳନା ସାଧାରଣ ଭାବେ ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ରୂପରେ କରାଯାଏ । ଏହି ଉପାୟରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ଓ ଭୂମିର ଅନୁପାତକୁ ଧ୍ୟାନରେ ରଖି ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ କରାଯାଏ । ଦେଶର ମୋଟ୍ ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ଦେଶର ମୋଟ କ୍ଷେତ୍ରଫଳରେ ଭାଗକରି ପ୍ରତି ବର୍ଗ କି.ମି.ରେ ବାସ କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଏ । ଏହାକୁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ କୁହାଯାଏ । 2001 ମସିହା ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଥିଲା 324 । ବିଗତ ଶହେ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଘନତ୍ୱ ଚାରିଗୁଣ ବୃଦ୍ଧିପାଇଛି । 1901 ମସିହାରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ 77 ଥିବା ସମୟରେ 2001 ବେଳକୁ ଏହା 324 ରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା । ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ 324 ର ଅର୍ଥନୁହେଁ ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରତି ବର୍ଗ କି.ମି ପିଛା 324 ଜଣ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ।

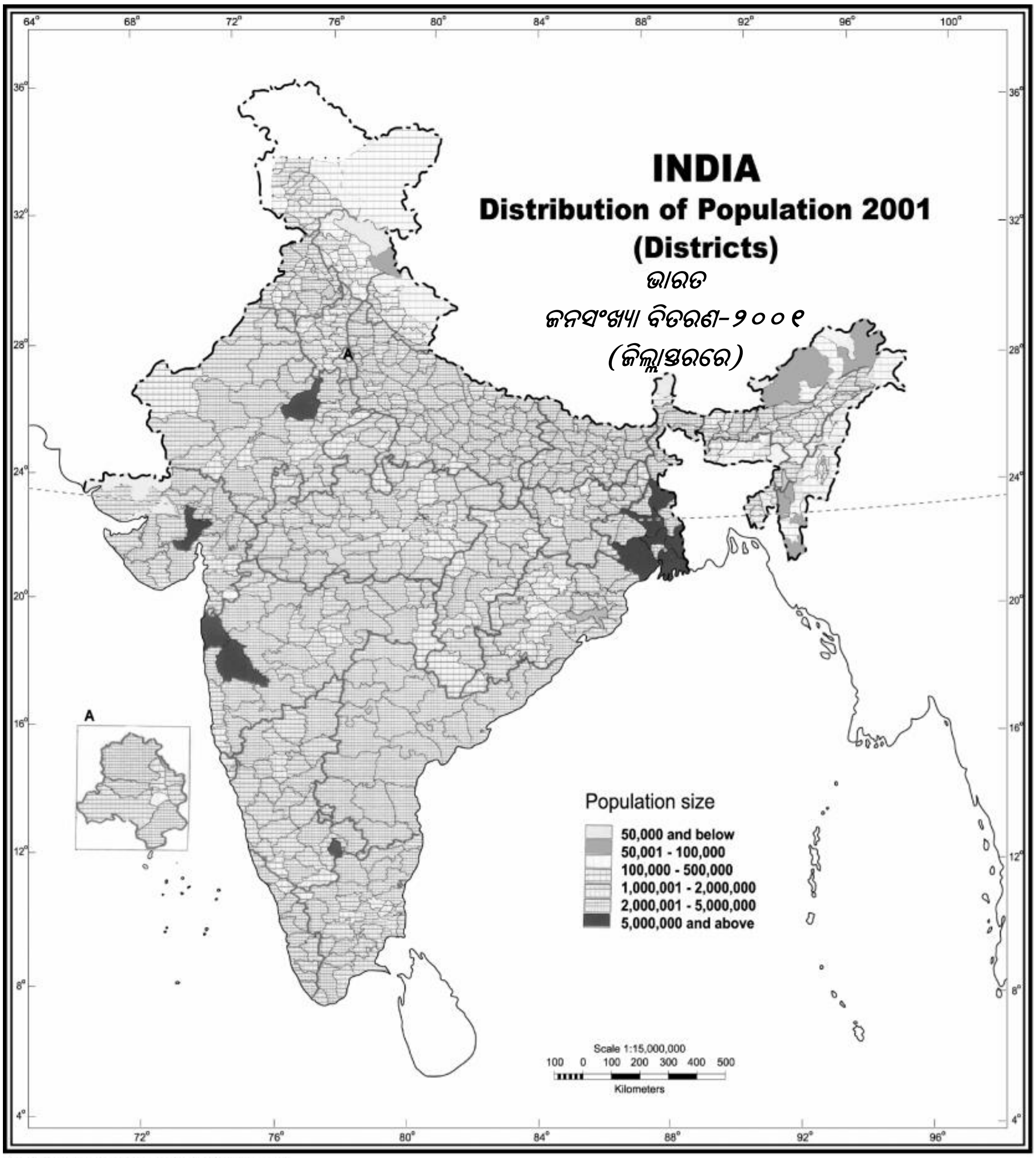

Based upon Survey of India Outline Map printed in 1990
The territorial waters of India extened into the sea to a distance of twelve nautical miles measured from the aporopriate base line.
The boundary of Meghalaya shown of this map is as interpreted from the North-Eastern Areas (Reorganisation) Act, 1971, but has yet to be verified
Responsibility for correctness of internal details shown on the map rests with the publisher.

© Government of India copyright, 1996

ଚିତ୍ର : ୨୬.୧ ଭାରତ: ଜନସଂଖ୍ୟା ବିତରଣ, ୨୦୦୧

ପ୍ରକୃତରେ ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବିତରଣରେ ତୀବ୍ର ଅସମାନତା ଦେଖାଯାଏ । ଚୀନ ବ୍ୟତୀତ ଆୟତନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ବୃହତ୍‌ଦେଶର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟା ଆମଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟା ତୁଳନାରେ ବହୁତ କମ୍ । ଏପରିକି ଉତ୍ତର ଆମେରିକା, ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା ଓ ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆର ମିଳିତ ଜନସଂଖ୍ୟା ଠାରୁ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ । ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା ପ୍ରତିବର୍ଷ 17 ମିଲିୟନ ହାରରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧି ଘଟୁଛି । କିନ୍ତୁ ଚୀନ୍‌ରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧି ଘଟୁଛି । କିନ୍ତୁ ଚୀନରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବାର୍ଷିକ ବୃଦ୍ଧି ଭାରତ ଠାରୁ ମଧ୍ୟ କମ୍ ।

ଟିପ୍ପଣୀ

ଦେଶର ମୋଟ୍ ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ଏହାର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ଦ୍ୱାରା ଭାଗକଲେ ପ୍ରତି ବର୍ଗ କିଲୋମିଟର ପିଛା ବସବାସ କରୁଥିବା ଲୋକଙ୍କ ହାରାହାରି ସଂଖ୍ୟା ଜଣାପଡ଼େ । ଏହି ହାରାହାରି ସଂଖ୍ୟାକୁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ କୁହାଯାଏ । ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଦେଶର ଭୂମି-ଜନ ଅନୁପାତ ସୂଚୀତ କରେ । 2001 ମସିହା ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ 324 ଥିଲା । ବିଗତ ଶହେ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ଚାରିଗୁଣ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରତି ବର୍ଗ କିଲୋମିଟର ପିଛା 324 ଜଣ ଲୋକ ବାସକରନ୍ତି ।

ପ୍ରକୃତରେ ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବିତରଣରେ ତୀବ୍ର ଅସମାନତା ଦେଖାଯାଏ । 2001 ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶର ଘନତ୍ୱ ସର୍ବନିମ୍ନ 13 ଥିବାବେଳେ ଦିଲ୍ଲୀର ଘନତ୍ୱ 9294 ଥିଲା ।

- ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଞ୍ଚଳର ଜନସଂଖ୍ୟାର ହାରାହାରି ଘନତ୍ୱର ତୁଳନା ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ଅଂଚଳ କିମ୍ବା ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟାର ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ ସାର୍ଥକ ହେବ ।
- ଜନ ସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱରୁ ଭୂମି-ଜନ ଅନୁପାତ ଜଣାପଡ଼େ ।
- $\text{ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ} = \dfrac{\text{ଦେଶର ମୋଟ୍ ଜନସଂଖ୍ୟା}}{\text{ଦେଶର ମୋଟ୍ କ୍ଷେତ୍ରଫଳ}}$

26.3 ଜନସଂଖ୍ୟାର ବିତରଣ ଓ ଘନତ୍ୱକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ଲୋକ

ଆମ ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟାର ବିତରଣ ଓ ଘନତ୍ୱରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ବିଭିନ୍ନତାର କାରକଗୁଡ଼ିକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । (A) ଭୌତିକ କାରକ (B) ସାମାଜିକ-ସାଂସ୍କୃତିକ କାରକ

(A)ଭୌତିକ କାରକ :

ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଓ ବିତରଣରେ ଭୌତିକ କାରକଗୁଡ଼ିକର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଭୂ-ରୂପ, ଜଳବାୟୁ ଓ ମୃତ୍ତିକା ଭୌତିକ କାରକର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

(i) **ଭୂ-ରୂପ :** ସମୁଦ୍ର ପତ୍ତନ ଠାରୁ ସ୍ଥାନର 'ଉଚ୍ଚତା' ଓ 'ଗଡ଼ାଣି' ବା 'ଢ଼ାଲୁ' ଏହି ଦୁଇଟି ଗୁଣ ଭୂ-ରୂପର ମୁଖ୍ୟ ଅଂଶ । ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଓ ବିତରଣରେ ଏହି ଦୁଇଟିର ଭୂମିକା ପ୍ରଧାନ । ସମତଳ ଅଂଚଳରେ ଘନଜନ ବସତି ଦେଖାଯାଏ । ମାତ୍ର ପାର୍ବତୀୟ ତଥା ଢ଼ାଲୁ ଅଂଚଳରେ କମ୍ ଜନସଂଖ୍ୟା ଦେଖାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ-ଗାଙ୍ଗେୟ ସମତଳ ଘନ ଜନ ବହୁଳ । ମାତ୍ର ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶ ଜନବିରଳ ।

ଏହାଛଡ଼ା ଜଳପ୍ରବାହ ଏବଂ ଜଳସ୍ତର ମଧ୍ୟ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିତରଣରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ।

(ii) **ଜଳବାୟୁ :** ତାପମାତ୍ରା ଓ ବୃଷ୍ଟିପାତର ପରିମାଣ ମଧ୍ୟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଓ ବିତରଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ରାଜସ୍ଥାନର ଉତ୍ତପ୍ତ ଓ ଶୁଷ୍କ ମରୁଭୂମି ଓ ଶୀତଳ ତଥା ଆର୍ଦ୍ର ହିମାଳୟ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳ । ଅତି କମ୍ ଓ ବିତରଣରେ ତୀବ୍ର ଅସମାନତା ଦେଖାଯାଏ । ମାତ୍ର କେରଳ ଓ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ଜଳବାୟୁ ଅନୁକୂଳ ଥିବାରୁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବିତରଣରେ ସମାନତା ଦେଖାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ରାଜସ୍ଥାନ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମଘାଟ ପର୍ବତମାଳାର ଅନୁପାତ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଏହା କମ୍ ।

(iii) **ମୃତ୍ତିକା :** ଭାରତର ମୋଟ୍ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା 75 ଭାଗ ଲୋକ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ଅଧିବାସୀ ଏବଂ ଏମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ବୃତ୍ତି କୃଷି । କୃଷି ପାଇଁ ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା ଆବଶ୍ୟକ । ତେଣୁ ଉତ୍ତରସ୍ଥ

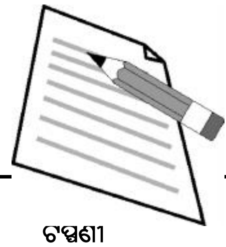

ସମତଳ ଅଂଚଳ, ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସମତଳ ଅଂଚଳ ଏବଂ ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ଅଂଚଳ ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ଅଂଚଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଅଧିକ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ରାଜସ୍ଥାନର ମରୁଭୂମି ଅଂଚଳ, କଚ୍ଛ ଉପସାଗର ଅଂଚଳ (ଗୁଜୁରାଟ) ଉତ୍ତରାଖଣ୍ଡର ତରାଇ ଅଂଚଳର ମୃତ୍ତିକା କ୍ଷୟ ତଥା ମୃତ୍ତିକାରେ ଲବଣ ଅଂଶ ବୃଦ୍ଧି ଯୋଗୁଁ ମୃତ୍ତିକାର ଉର୍ବରତା ହ୍ରାସ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ କମ୍ ।

(ଖ) ସାମାଜିକ - ସାଂସ୍କୃତିକ କାରକ :

ଭୌତିକ କାରକ ଭଳି ସାମାଜିକ ସାଂସ୍କୃତିକ କାରକ ଯୋଗୁଁ ମଧ୍ୟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଓ ବିତରଣରେ ବିଭିନ୍ନତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଜନସଂଖ୍ୟା ଉପରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସାମାଜିକ-ସାଂସ୍କୃତିକ କାରକ ପ୍ରଭାବ ପକାନ୍ତି । ଯଥା:-

(i) ସାମାଜିକ- ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ କାରକ

(ii) ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳର ଉପଲବ୍ଧତା

(i) ସାମାଜିକ- ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ କାରକ :

ସାମାଜିକ-ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ କାରକ କିପରି ଜନସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧି ଓ ଘନତ୍ୱ ବୃଦ୍ଧିର କାରଣ, ତାହାର ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି ମୁମ୍ବାଇ-ପୁଣେ ଶିଳ୍ପାଞ୍ଚଳ । 200 ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳରେ ଥାନା କ୍ରିକ୍ ଦୀପପୁଞ୍ଜ ଥିଲା, ଯାହାର କୌଣସି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ନଥିଲା । ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜ ନାବିକମାନେ ଏହି ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜଗୁଡ଼ିକୁ ଦଖଲ କରିନେଲେ ଏବଂ ପରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ରାଜପରିବାରକୁ ଏହି ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜକୁ ଯୌତୁକ ରୂପେ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେ ସମୟରେ ଏହି ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜର ଅଧିବାସୀମାନେ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଭାବି ନଥିବେ ଯେ ଦିନେ ଏହି ଅଂଚଳରେ ଭାରତର ସର୍ବାଧିକ ଲୋକ ବସବାସ କରିବେ । ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଏଠାରେ ଏକ ବାଣିଜ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏହାକୁ ବମ୍ବେ ପ୍ରେସିଡ଼େନ୍‌ସୀର ରାଜଧାନୀ ଘୋଷଣା କଲେ । ପ୍ୟାରିସ୍‌ର ବ୍ୟବସାୟୀ ସଂଗଠନ, କଚ୍ଛ ଅଧିବାସୀ ଓ ଗୁଜୁରାଟୀମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ ଏଠାରେ ବୟନ ଶିଳ୍ପର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଜଳଶକ୍ତିର ବିକାଶ ପଶ୍ଚିମଘାଟକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ରେଳପଥ ଓ ସଡ଼କପଥର ବିକାଶ ସମ୍ଭବ ହେଲା । ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବେ ସୁଏଜ୍ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଜଳପଥ ଯୋଗୁଁ ମୁମ୍ବାଇ ବନ୍ଦର ୟୁରୋପ ମହାଦେଶର ନିକଟତର ହେଲା । ମୁମ୍ବାଇ-ପୁଣେ ଅଂଚଳର ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବ ସମାଜର ସୁଲଭତା, କୋଙ୍କଣ ଅଂଚଳରୁ ଉପଲବ୍ଧ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଶ୍ରମଶକ୍ତି ଯୋଗୁଁ ଏଠାରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଦ୍ରୁତ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଲା । ବମ୍ବେ ହାଇରେ ତୈଳଖଣିର ଆବିଷ୍କାର ପରଠାରୁ ଏଠାରେ ପେଟ୍ରୋ-ରସାୟନ ଶିଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେଲା । ଆଜି ମୁମ୍ବାଇ ଭାରତର ବାଣିଜ୍ୟିକ ରାଜଧାନୀ (Commercial Capital) ହୋଇଯାଇଛି । ଏଠାରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ, ତଥା ଘରୋଇ ବିମାନ ବନ୍ଦର, ସାମୁଦ୍ରିକ ବନ୍ଦର, ଜାତୀୟ ରାଜପଥ ଓ ରେଳପଥ ଆଦି ରହିଚି । ଠିକ୍ ସେହିଭଳି ଔପନିବେଶୀୟ ଶାସନ ଯୋଗୁଁ କୋଲକାତା ଓ ଚେନ୍ନାଇ ସହର ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

(ii) ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳର ଉପଲବ୍ଧତା :

ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଖଣିଜ ସମ୍ପଦର ସୁଲଭତା ଥିବା ଅଂଚଳରେ ଖଣିକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଶିଳ୍ପର ବିକାଶ ହେତୁ ବୃତ୍ତିର ସୁଲଭତା ଥାଏ । ତେଣୁ ଏହି ଅଂଚଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଅଧିକ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଛୋଟନାଗପୁର ମାଳଭୂମି ଅଂଚଳ ପଥୁରିଆ ଓ ଆବଡ଼ା ଖାବଡ଼ା ହେବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଏଠାରେ ଅଧିକ ଲୋକବାସ କରନ୍ତି । କାରଣ ଏହି ମାଳଭୂମି ଅଂଚଳ, ଲୁହାପଥର, ମାଙ୍ଗାନିଜ୍, ଚୁନପଥର ଓ କୋଇଲା ଆଦି ଖଣିଜ ପଦାର୍ଥ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଫଳତଃ ଏଠାରେ ଅନେକ ଶିଳ୍ପ ଗଢ଼ିଉଠିଛି । ଉଦାରୀକରଣ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେବା ପରଠାରୁ ଏହି ଅଂଚଳରେ ଅନେକ ବହୁରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ କମ୍ପାନୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଛି ।

26.4 ରାଜ୍ୟସ୍ତରରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ

ରାଜ୍ୟସ୍ତରୀୟ ଡାଟା ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ଘନତ୍ୱକୁ ତିନି ସ୍ତରରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

(i) ଅଧିକ ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ

(ii) ମଧ୍ୟମ ଧରଣର ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ

(iii) ସ୍ୱଳ୍ପ ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ

(i) ଉଚ୍ଚ ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ :

ପ୍ରତି ବର୍ଗ କି.ମି ପିଛା 400 ରୁ ଅଧିକ ଲୋକବାସ କରୁଥିବା ଅଂଚଳକୁ ଅଧିକ ଘନତ୍ୱ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଂଚଳ କୁହାଯାଏ । ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା ଓ ପ୍ରଚୁର ବୃଷ୍ଟିପାତ ହେଉଥିବା ଅଂଚଳ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଯଥା- କେରଳ, ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ଏବଂ ତାମିଲନାଡୁ । ଏହି ସବୁରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରଚୁର ଶସ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ହୁଏ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଅଧିକ ଲୋକ ବସବାସ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଦିଲ୍ଲୀ, ଚଣ୍ଡିଗଡ଼ ଓ ପୁଡୁଚେରୀ (ପଣ୍ଡିଚେରୀ)ରେ ବୃତ୍ତିର ସୁଲଭତା ସହ ଏହିସବୁ ସହରାଞ୍ଚଳ ହୋଇଥିବାରୁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଅଧିକ ।

(ii) ମଧ୍ୟମ /ସାଧାରଣ ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ :

ପ୍ରତିବର୍ଗ କି.ମି ପିଛା 100 ରୁ 400 ଲୋକ ବାସ କରୁଥିବା ଅଂଚଳ ସାଧାରଣ ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ । ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶ, ଆସାମ, ଦାଦ୍ରା ଓ ନଗର ହାଭେଳି, ଗୋଆ, ଗୁଜୁରାଟ, କର୍ଣ୍ଣାଟକ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, ଓଡ଼ିଶା, ରାଜସ୍ଥାନ, ତ୍ରିପୁରା, ଝାଡ଼ଖଣ୍ଡ, ଛତିଶଗଡ଼, ଜାମୁ ଓ କାଶ୍ମୀର, ଉତ୍ତରାଖଣ୍ଡ, ହିମାଚଳ ପ୍ରଦେଶ, ନାଗାଲାଣ୍ଡ, ମଣିପୁର ଓ ମେଘାଳୟ ଏହି ଧରଣର ଘନତ୍ୱ ବିଶିଷ୍ଟ ରାଜ୍ୟ । ଭାରତର ସର୍ବାଧିକ ଅଂଚଳ ମଧ୍ୟମ ଘନତ୍ୱ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ । ଭୂ-ରୂପ ଯୋଗୁଁ ନିମ୍ନ କୃଷ ଉତ୍ପାଦକ, ସ୍ୱଳ୍ପ ବୃଷ୍ଟି ଓ ଜଳ ସେଚନର ଅଭାବ ଆଦି କାରଣ ଯୋଗୁଁ ମଧ୍ୟମ ଘନତ୍ୱ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ ।

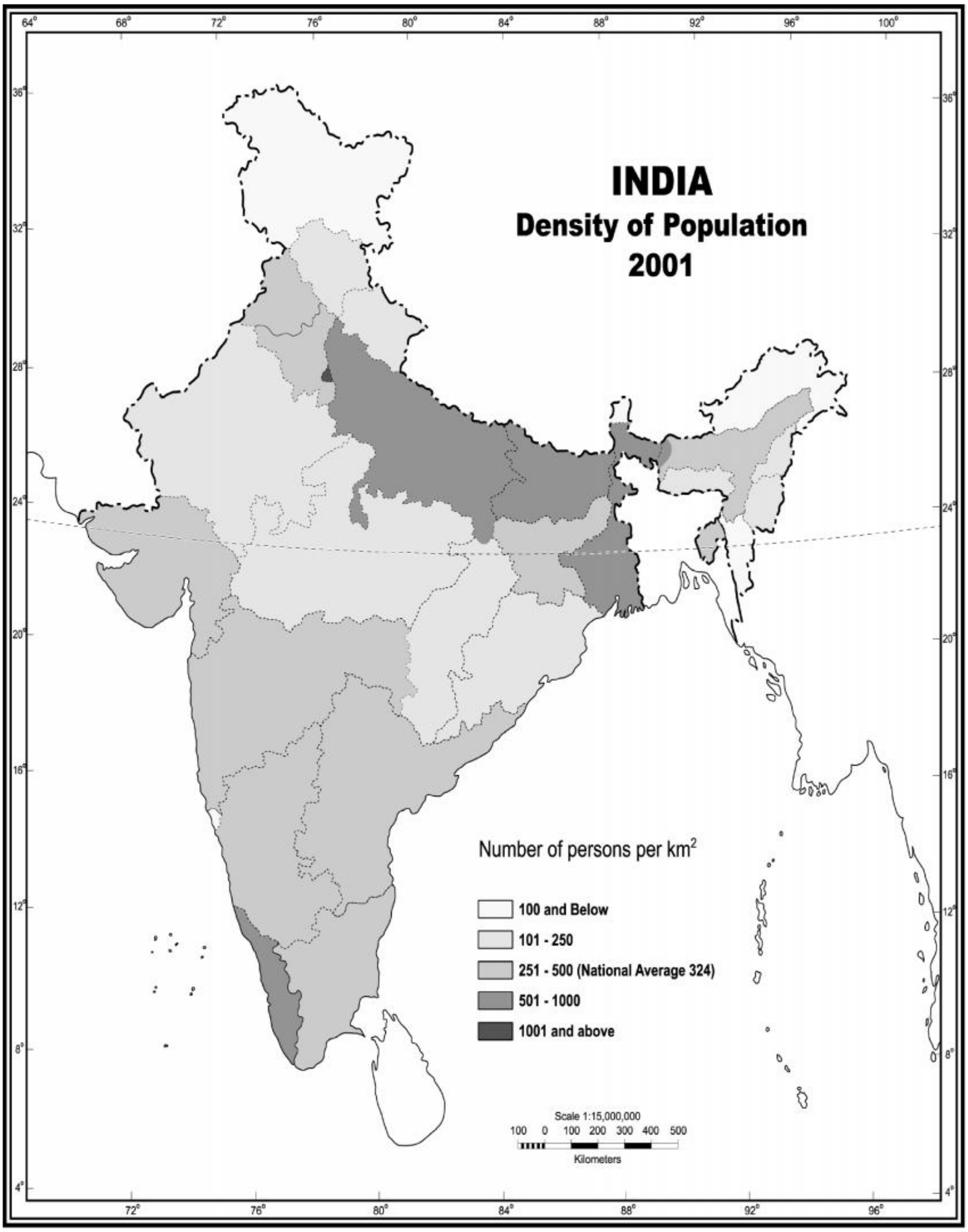

Based upon Survey of India Outline Map printed in 1990
The territorial waters of India extened into the sea to a distance of twelve nautical miles measured from the aporopriate base line.
The boundary of Meghalaya shown of this map is as interpreted from the North-Eastern Areas (Reorganisation) Act, 1971, but has yet to be verified
Responsibility for correctness of internal details shown on the map rests with the publisher.

© Government of India copyright, 1996

ଚିତ୍ର : ୨୬.୨ ଭାରତ: ଜନସଂଖ୍ୟା ଘନତ୍ୱ,୨୦୦୧

(iii) ସ୍ୱଳ୍ପ ଘନତ୍ୱ ଅଞ୍ଚଳ :

ପ୍ରତିବର୍ଗ କି.ମି. ପିଛା 100 ଜଣରୁ କମ୍ ଲୋକ ବାସ କରୁଥିବା ଅଂଚଳକୁ ସ୍ୱଳ୍ପ ଘନତ୍ୱ ଅଞ୍ଚଳ କୁହାଯାଏ । ଅରୁଣାଚଳପ୍ରଦେଶ, ମିଜୋରାମ, ସିକିମ୍ ଏବଂ ଆଣ୍ଡାମାନ ଓ ନିକୋବର ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ଏହି ଅଂଚଳର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଉଚ୍ଚ ୀଚ୍ଚ ତଥା ବିଷମ ଭୂ-ରୂପ, କମ ବର୍ଷା ଏବଂ ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକର ଜଳବାୟୁ ଯୋଗୁଁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ସ୍ୱଳ୍ପ ଘନତା ଦେଖାଯାଏ । ଉପରୋକ୍ତ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଲୋକମାନଙ୍କର ଆୟ କମ୍ ଏବଂ ଜୀବନଧାରଣର ମାନ ଅତି ନ୍ୟୁନ । ଏ ଅଂଚଳରେ କୃଷିର ବିକାଶ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ପ୍ରତିକୂଳ ଅବସ୍ଥା ହେତୁ ଏହି ଅଂଚଳରେ ନଗରୀକରଣ ବା ଶିଳ୍ପାୟନ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି । ତେଣୁ ଏହି ଅଂଚଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ସୀମିତ ।

- ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ, କେରଳ, ବିହାର, ପଞ୍ଜାବ, ତାମିଲନାଡୁ, ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ ଏବଂ ହରିୟାନା ତଥା ଦିଲ୍ଲୀ, ଚଣ୍ଡିଗଡ଼, ଲାକ୍ଷାଦ୍ୱୀପ, ପୁଡୁଚେରୀ ଏବଂ ଡାମନ୍ ଓ ଡିଉ ପରି କେନ୍ଦ୍ରଶାସିତ ଅଂଚଳକୁ ସର୍ବାଧିକ ଘନତ୍ୱ ବିଶିଷ୍ଟ ।
- ଏହି ଅଂଚଳରେ କୃଷି ସହ ଦ୍ୱିତୀୟକ ଓ ତୃତୀୟକ ବୃତ୍ତିର ସୁଲଭତା ରହିଛି ।
- ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶ, ମିଜୋରାମ, ସିକିମ୍ ଏବଂ ଆଣ୍ଡାମାନ୍ ଓ ନିକୋବର ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ସ୍ୱଳ୍ପତା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।
- ଏହି ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକର ବିଷମ ଭୂ-ରୂପ, ବୃଷ୍ଟିପାତର ସ୍ୱଳ୍ପତା ଓ ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକର ଜଳବାୟୁ ସ୍ୱଳ୍ପ ଘନତ୍ୱ ପାଇଁ ଦାୟୀ ।

26.5 ଜିଲ୍ଲାସ୍ତରରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ :

ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱକୁ ଭଲଭାବେ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଜଣାପଡ଼େଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିତରଣରେ ବିଭିନ୍ନତା ଦେଖାଯାଏ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ଭାଗରେ ଏକାଧିକ ଅଂଚଳ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଜିଲ୍ଲା ସ୍ତରୀୟ ପଦ୍ଧତିକୁ ଭଲ ଭାବେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଭୌଗୋଳିକ ବିତରଣ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥା, ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳ ବିତରଣରେ ଅସମାନତା ଏବଂ ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶର ସ୍ତରଯୋଗୁଁ ଏହି ତୀବ୍ର ଅସମାନତା ଦେଖାଯାଏ । ହିମାଳୟ ପ୍ରଦେଶର ଲାହୁଲ ଓ ସ୍ପିତି ଜିଲ୍ଲାରେ ପ୍ରତିବର୍ଗ କି.ମି ପିଛା 2 ଜଣ ଲୋକ ବସବାସ କରୁଥିବାବେଳେ କେନ୍ଦ୍ରଶାସିତ ଅଂଚଳକ ଦିଲ୍ଲୀରେ ପ୍ରତିବର୍ଗ କି.ମି ପିଛା 19,395 ଲୋକବାସ କରୁଛନ୍ତି । ଦେଶର 20ଟି ଜିଲ୍ଲା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ସହର । ଏଗୁଡ଼ିକ ଯଥାକ୍ରମେ ଦିଲ୍ଲୀର ୨ଟି ଜିଲ୍ଲା, କୋଲକାତା, ହାଓ୍ୱାଡ଼ା ପଶ୍ଚିମ ବଙ୍ଗର ଉତ୍ତର ୨୪ପ୍ରଗଣା, ମୁମ୍ବାଇ ଏବଂ ମୁମ୍ବାଇ (ସଦର), ମାହେ, କେନ୍ଦ୍ରଶାସିତ ଅଂଚଳ ପୁଡୁଚେରୀ, ଚେନ୍ନାଇ, ବେଙ୍ଗାଲୁରୁ, ହାଇଦ୍ରାବାଦ୍, କେନ୍ଦ୍ରଶାସିତ ଅଂଚଳ ଚଣ୍ଡିଗଡ଼ । ଏହି ଘନତ୍ୱ ଦୁଇଟି ଅଂଚଳରେ ବିସ୍ତୃତ ।

ଯଥା :-(୧) ପଞ୍ଜାବ ଠାରୁ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ଉତ୍ତରସ୍ଥ ସମତଳ ଅଂଚଳ

(୨) ପୂର୍ବରେ ଓଡ଼ିଶାର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସମତଳ ଅଂଚଳ ଠାରୁ ପଶ୍ଚିମରେ କୋଙ୍କଣ ଉପକୂଳ ।

ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, ଗୁଜୁରାଶଟ ସମତଳ ଅଂଚଳ, ତେଲେଙ୍ଗାନା, ତାମିଲନାଡୁର କିଛି ଅଂଶ ଦକ୍ଷିଣ କର୍ଣ୍ଣାଟକ ଏବଂ

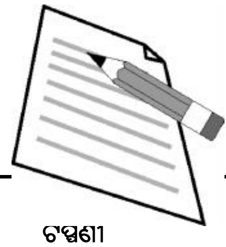

ଝାଡ଼ଖଣ୍ଡର ଛୋଟନାଗପୁର ଅଂଚଳରେ ମଧ୍ୟମ ଧରଣର ଘନତ୍ୱ ଦେଖାଯାଏ । ପାହାଡ଼ିଆ, ଜଙ୍ଗଲ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ବରଫାବୃତ୍ତ ଅଂଚଳରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ଘନତ୍ୱ ଦେଖାଯାଏ । ହିମାଳୟ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳ, ରାଜସ୍ଥାନର ମରୁଭୂମିର ଅଂଚଳ ବିଶେଷଭାବେ ଜୟସାଲମେର୍ ଜିଲ୍ଲା ଏବଂ ଗୁଜୁରାଟର କଚ୍ଛ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅତି ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟକ ଲୋକବାସ କରନ୍ତି ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୨୬.୧

1. ଜନସଂଖ୍ୟାର ଉଚ୍ଚ ଘନତ୍ୱ ବିଶିଷ୍ଟ ତିନୋଟି ରାଜ୍ୟର ନାମ ଲେଖ ।

   (i) ______ (ii) ______ (iii) ______

2. ଉଚ୍ଚ ଘନତ୍ୱ ବିଶିଷ୍ଟ ତିନୋଟି କେନ୍ଦ୍ରଶାସିତ ଅଞ୍ଚଳର ନାମ ଲେଖ ।

   (i) ______ (ii) ______ (iii) ______

3. ସ୍ୱଳ୍ପ ଘନତ୍ୱ ବିଶିଷ୍ଟ ତିନୋଟି ରାଜ୍ୟର ନାମ ଲେଖ ।

   (i) ______ (ii) ______ (iii) ______

4. ଜନସଂଖ୍ୟାର ସ୍ୱଳ୍ପ ଘନତ୍ୱ ବିଶିଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ କେନ୍ଦ୍ରଶାସିତ ଅଂଚଳର ନାମ ଲେଖ ।

   ______

5. ବନ୍ଧନୀ ମଧ୍ୟରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ବାଛି ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

   (i) ପ୍ରଚୁର ବୃଷ୍ଟିପାତ ଓ ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା ଅଂଚଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ______ ଘନତ୍ୱ ।

   (ଉଚ୍ଚ/ ମଧ୍ୟମ/ ନିମ୍ନ)

   (ii) ମରୁଡ଼ିଗ୍ରସ୍ତ ତଥା ବିଷମ ଭୂ-ରୂପ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଂଚଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ______ ଘନତ୍ୱ ।

   (ଉଚ୍ଚ/ ମଧ୍ୟମ/ ନିମ୍ନ)

26.6 ଜନସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧି :

କୌଣସି ଅଂଚଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧି ସେହି ଅଂଚଳର ଜନ୍ମହାର ମୃତ୍ୟୁହାର ଏବଂ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ପ୍ରତି 1000 ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ଶିଶୁ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଜନ୍ମହାର କୁହାଯାଏ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସାମାଜିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଏବଂ ଜନସଂଖ୍ୟାର ପରମାୟୁ ଆଦି କାରକଦ୍ୱାରା ଜନ୍ମହାର ପ୍ରଭାବିତ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ପ୍ରତିବର୍ଷ ପ୍ରତି 1000 ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରୁଥିବା ସଂଖ୍ୟାକୁ ମୃତ୍ୟୁହାର କୁହାଯାଏ । ଜନ୍ମହାର ଓ ମୃତ୍ୟୁହାର ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର କୁହାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ଅଂଚଳରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ଅଂଚଳକୁ ବା ଗୋଟିଏ ଦେଶରୁ ଅନ୍ୟ ଗୋଟଏ ଦେଶକୁ ଲୋକଙ୍କର ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ହିଁ ମାଇଗ୍ରେସନ୍ (Migration) । ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ଧନାତ୍ମକ ବା ଋଣାତ୍ମକ ହୋଇପାରେ । ବୃଦ୍ଧିର ହାର ବୃଦ୍ଧିପାଇଲେ ତା'କୁ ଧନାତ୍ମକ ବୃଦ୍ଧି ଓ ହ୍ରାସ ପାଇଲେ ଋଣାତ୍ମକ ବୃଦ୍ଧି ବୋଲି ବିବେଚନା କରାଯାଏ ।

ସାରଣୀ 26.1 ଭାରତ : ଜନସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧି (1901-2001)

ଜନଗଣନା ବର୍ଷ	*ଜନସଂଖ୍ୟା ମିଲିୟନ୍‌ରେ*	*ପ୍ରକୃତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମିଲିୟନ୍‌ରେ*	*ପରିବର୍ତ୍ତନ (%)*	*ହାରାହାରି ବାର୍ଷିକ ବୃଦ୍ଧି*
1901	238.40	–	–	–
1911	252.09	+13.70	5.75	0.56
1921	251.32	-0.77	-0.31	-0.03
1931	278.98	+27.66	11.00	1.04
1941	318.66	+39.68	14.22	1.33
1951	361.09	+42.43	13.31	1.25
1961	439.23	+78.15	21.64	1.96
1971	548.16	+108.92	24.80	2.22
1981	686.33	+135.17	24.66	2.22
1991	843.39	+163.06	23.86	2.14
2001	1027.02	+180.63	21.34	1.93

ଜିଲ୍ଲାସ୍ତରୀୟ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ପ୍ରତିରୂପ :

ଜିଲ୍ଲାସ୍ତରୀୟ ବିଶ୍ଳେଷଣରୁ ଜଣାପଡ଼େଯେ 19 ଟି ଜିଲ୍ଲାରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ଅଧିକ, ଏପରିକି 50% ରୁ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ 58 ଟି ଜିଲ୍ଲାରେ ବୃଦ୍ଧିର ହାର 10% ରୁ ମଧ୍ୟ କମ୍ । ଉଚ୍ଚ ବୃଦ୍ଧିହାର ବିଶିଷ୍ଟ 19 ଟି ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରୁ ପାଞ୍ଚଟି ନାଗାଲାଣ୍ଡରେ ଓ ଚାରୋଟି ଦିଲ୍ଲୀରେ ଅଛି । ନିମ୍ନ ବୃଦ୍ଧିହାର ଥିବା 58 ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରୁ 40 ଟି ଜିଲ୍ଲା ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି 40ଟି ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରୁ 20 ଟି ତାମିଲନାଡୁରେ 11ଟି କେରଳରେ, 5ଟି ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶରେ ଏବଂ 4ଟି କର୍ଣ୍ଣାଟକରେ ରହିଛି ।

ଆମେ ଯଦି ଜିଲ୍ଲାସ୍ତରୀୟ ପ୍ରତିରୂପକୁ ନୀରିକ୍ଷଣ କରିବା, ତେବେ ଜାଣିପାରିବା ଯେ ପଶ୍ଚିମରେ ହରିୟାନା ଠାରୁ ପୂର୍ବରେ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସିନ୍ଧୁ-ଗାଙ୍ଗେୟ ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ । ସାତପୁରା ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀର ଉତ୍ତରରେ ମାଲଓ୍ୱା ମାଳଭୂମି, ସମଗ୍ର ରାଜସ୍ଥାନ (ମରୁଭୂମି ସହିତ), ପଶ୍ଚିମ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଏବଂ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ରାଜ୍ୟର କିଛି ଅଂଶରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ଅଧିକ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଗୋଦାବରୀ ଅବବାହିକା, ଛତିଶଗଡ଼ ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳ, ଛୋଟନାଗପୁର ମାଳଭୂମି, ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ପଶ୍ଚିମାଂଶ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୃଦ୍ଧିର ହାର କମ୍ । ପଞ୍ଜାବ, ଉତ୍ତରାଖଣ୍ଡ ଏବଂ ଡ଼େକାନ ମାଳଭୂମିର ଦକ୍ଷିଣାଂଶରେ ବୃଦ୍ଧିର ହାର ଅତି ନ୍ୟୁନ ।

ସାରଣୀ ନଂ 26.1ରୁ ତୁମେ ଜାଣିପାରିବ ଯେ 1901 ମସିହାରେ ଭାରତର ମୋଟ୍ ଜନସଂଖ୍ୟା 23.84 କୋଟି ଥିଲା । 2001 ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ସଂଖ୍ୟା 102.70 କୋଟିରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଗତ

ଶହେ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ 74.86 କୋଟି ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ବିଗତ ଶହେବର୍ଷର ବୃଦ୍ଧି ଚାରୋଟି ଶ୍ରେଣୀ ବା ସ୍ତରରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

1. ସ୍ଥିର ବୃଦ୍ଧିହାର ସମୟ (1921 ପୂର୍ବରୁ)
2. ନିୟମିତ ବୃଦ୍ଧିହହାର ସମୟ (1921-1951 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ)
3. ଦ୍ରୁତ ବୃଦ୍ଧିହାର ସମୟ (1951-1981)
4. ନିମ୍ନଗାମୀ ବୃଦ୍ଧିହାର ସମୟ (1981 ପରେ)

ଆସ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କରିବା

1. 1921 ମସିହା ପୂର୍ବରୁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧିର ହାର ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଅନିୟମିତ ଓ ଧିର ଥିଲା । ଏହାର କାରଣ ଥିଲା ଉଚ୍ଚ ଜନ୍ମହାର ଓ ମୃତ୍ୟୁହାର । ତେଣୁ ପ୍ରାକୃତିକ ବୃଦ୍ଧି ସ୍ଥିର ଥିଲା । 1911-21 ମଧ୍ୟରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଓ ମହାମାରୀ ଆଦି ଯୋଗୁଁ ବୃଦ୍ଧିର ହାର ହ୍ରାସ ପାଇଲା । 1921 ମସିହା ପରେ ପୁନର୍ବାର ଏହା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲା । ଏହି କାରଣରୁ 1921 ମସିହାକୁ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଧ୍ୟୟନରେ 'ଜନସାଂଖ୍ୟିକ ବିଭାଜକ' କୁହାଯାଏ ।

2. 1921 ରୁ 1951 ମଧ୍ୟରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ନିୟମିତ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା । ପରିମଳ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନରେ ଉନ୍ନତି ହେତୁ ମୃତ୍ୟୁହାର ହ୍ରାସ ପାଇଲା, ଯାହାଫଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଥିଲା । ପରିବହନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉନ୍ନତି ଯୋଗୁଁ ଖାଦ୍ୟାଭାବ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଅଂଚଳରେ ତୁରନ୍ତ ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ପହଞ୍ଚିପାରିଲା, ଯାହାଫଳରେ ଖାଦ୍ୟାଭାବ ଜନିତ ମୃତ୍ୟୁ ହ୍ରାସ ପାଇଥିଲା । ତା'ସହିତ କୃଷି ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଉନ୍ନତି ଯୋଗୁଁ ମଧ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁହାର କମି ଜନ୍ମ ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । ତେଣୁ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିକୁ 'ମୃତ୍ୟୁରୋଧକ ବୃଦ୍ଧି' କୁହାଯାଏ ।

3. 1951-1981 ଏହି ତିନି ଦଶନ୍ଧି ମଧ୍ୟରେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ଦୁଇଗୁଣ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହି ସମୟ ଦେଶ ପାଇଁ ଅତି ସଙ୍କଟମୟ ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ମୃତ୍ୟୁହାର ଦ୍ରୁତଗତିରେ ହ୍ରାସ ପାଇଲା ମାତ୍ର ଜନ୍ମହାର ନାମମାତ୍ର ହ୍ରାସ ପାଇଥିଲା । ସାରଣୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ତୁମେ ଜାଣିପାରିବ ଯେ ମୃତ୍ୟୁହାର 22.8 ରୁ 15.0 କୁ ହ୍ରାସ ପାଇଥିଲା । ତେଣୁ ଜନ୍ମହାର ଓ ମୃତ୍ୟୁହାର ମଧ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଯାହାଫଳରେ ପ୍ରାକୃତିକ ବୃଦ୍ଧିହାର ବହୁତ ଅଧିକ ଥିଲା । ବିକାଶମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତୀବ୍ରତା, ଚିକିତ୍ସା ସୁବିଧା ଏବଂ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନଯାପନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଉନ୍ନତି ଆଦି କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା । ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ଏହି ସମୟକୁ 'ଉତ୍ପାଦକତା ରୋଧକ ବୃଦ୍ଧି' କୁହାଯାଏ ।

4. 1981-2001, ଏହି ଦୁଇ ଦଶନ୍ଧିରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ହ୍ରାସ ପାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଭାରତର ଜନସାଂଖ୍ୟିକ ଇତିହାସରେ ଏକ ଯୁଗ ଆରମ୍ଭ ହେବାର ସଂକେତ ମିଳିଲା । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଜନ୍ମହାର ହ୍ରାସ ପାଇଲା । 1971-81 ଜନ୍ମହାର 37.2 ଥିବାବେଳେ 1991-2001 ବେଳକୁ ଏହା 24.8 କୁ ହ୍ରାସ ପାଇଥିଲା । ମୃତ୍ୟୁହାର ମଧ୍ୟ 15.0 ରୁ 8.9 ରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା । ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚଳିତ ବିଭିନ୍ନ ପରିବାର କଲ୍ୟାଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଓ ଜନସଚେତନତା ହେତୁ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ହ୍ରାସ ପାଇଥିଲା ।

ସାରଣୀ 26.2 ଭାରତ : ଜନ୍ମହାର, ମୃତ୍ୟୁହାର ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ବୃଦ୍ଧିହାର

ଦଶନ୍ଧି	ଜନ୍ମହାର	ମୃତ୍ୟୁହାର	ପ୍ରାକୃତିକ ବୃଦ୍ଧି (ପ୍ରତି ହଜାର ପିଛା)	ପ୍ରାକୃତିକ ବୃଦ୍ଧି (ଶତକଡ଼ାରେ)
1901-11	49.2	42.6	6.6	0.60
1911-21	48.1	47.2	0.9	0.09
1921-31	46.4	36.3	10.1	1.01
1931-41	45.2	31.2	14.0	1.40
1941-51	39.9	27.4	12.5	1.25
1951-61	41.7	22.8	18.9	1.89
1961-71	41.2	19.0	22.2	2.22
1971-81	37.2	15.0	22.2	2.22
1981-91	32.7	11.7	21.0	2.10
1991-2001	24.8	8.9	15.9	1.60

- ◆ ଜନ୍ମହାର, ମୃତ୍ୟୁହାର ଓ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣର ପରିଣାମ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର । ଜନ୍ମହାର ଓ ମୃତ୍ୟୁହାର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ପ୍ରାକୃତିକ ବୃଦ୍ଧି କୁହାଯାଏ ।
- ◆ ମୃତ୍ୟୁହାରରେ ଦ୍ରୁତ ହ୍ରାସ ଯୋଗୁଁ 1921 ମସିହା ଠାରୁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ନିୟମିତ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା ।

26.7 ରାଜ୍ୟ ସ୍ତରରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ପ୍ରତିରୂପ :

ଦେଶର ସବୁସ୍ଥାନରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ସମାନ ନୁହେଁ । ଦେଶର କିଛି ଅଂଶରେ ବୃଦ୍ଧିର ହାର ଅଧିକ । 1991-2001 ମସିହା ମଧ୍ୟରେ ଦେଶର ହାରାହାରି ବୃଦ୍ଧି 21.39% ଥିଲା । ଯଦି ଆମେ ଆନ୍ତଃ-ରାଜ୍ୟ ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା, ତେବେ ଦେଖିବା ଯେ କେରଳର ଜନସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧିହାର ସର୍ବନିମ୍ନ (୨.4%) ଏବଂ ନାଗାଲାଣ୍ଡରେ ବୃଦ୍ଧିହାର ସର୍ବାଧିକ (64.41%) ।

ଉତ୍ତର ତଥା ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହାର ଅଧିକ । ମାତ୍ର ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତର ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ବୃଦ୍ଧିର ହାର ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଉଚ୍ଚ ସାକ୍ଷରତା ହାର, ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟସେବାର ବ୍ୟାପକ ସୁବିଧା, ଅଧିକ ସହରାଞ୍ଚଳ ଅଧିବାସୀ ଓ ସୁଦୃଢ଼ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ଆଦି କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର କମ୍ ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୨୬.୨

1. ସଠିକ୍ ଉତ୍ତରରେ (✓) ଚିହ୍ନ ମାର ।

(i) ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ପ୍ରମୁଖ କାରଣ

(କ) ଦ୍ରୁତ ଜନ୍ମହାର ବୃଦ୍ଧି (ଖ) ମୃତ୍ୟୁହାରର ଦ୍ରୁତ ହ୍ରାସ

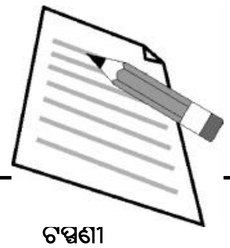

ଟିପ୍ପଣୀ

(ଗ) ବାହାର ଲୋକଙ୍କ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟାରେ ଦେଶକୁ ଆଗମନ

(ଘ) ଅତି ଉଚ୍ଚ ଜନ୍ମହାର ଓ ମୃତ୍ୟୁହାର

(ii) ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର କ୍ରମାଗତ ଭାବେ ବୃଦ୍ଧିପାଉଛି ।

(କ) 1901 ଠାରୁ (ଖ) 1921 ଠାରୁ

(ଗ) 1951 ଠାରୁ (ଘ) 1981 ଠାରୁ

2. ସର୍ବାଧିକ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ଥିବା ରାଜ୍ୟର ନାମ ଲେଖ ।

____

3. ସର୍ବନିମ୍ନ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ଥିବା ରାଜ୍ୟର ନାମ ଲେଖ ।

____

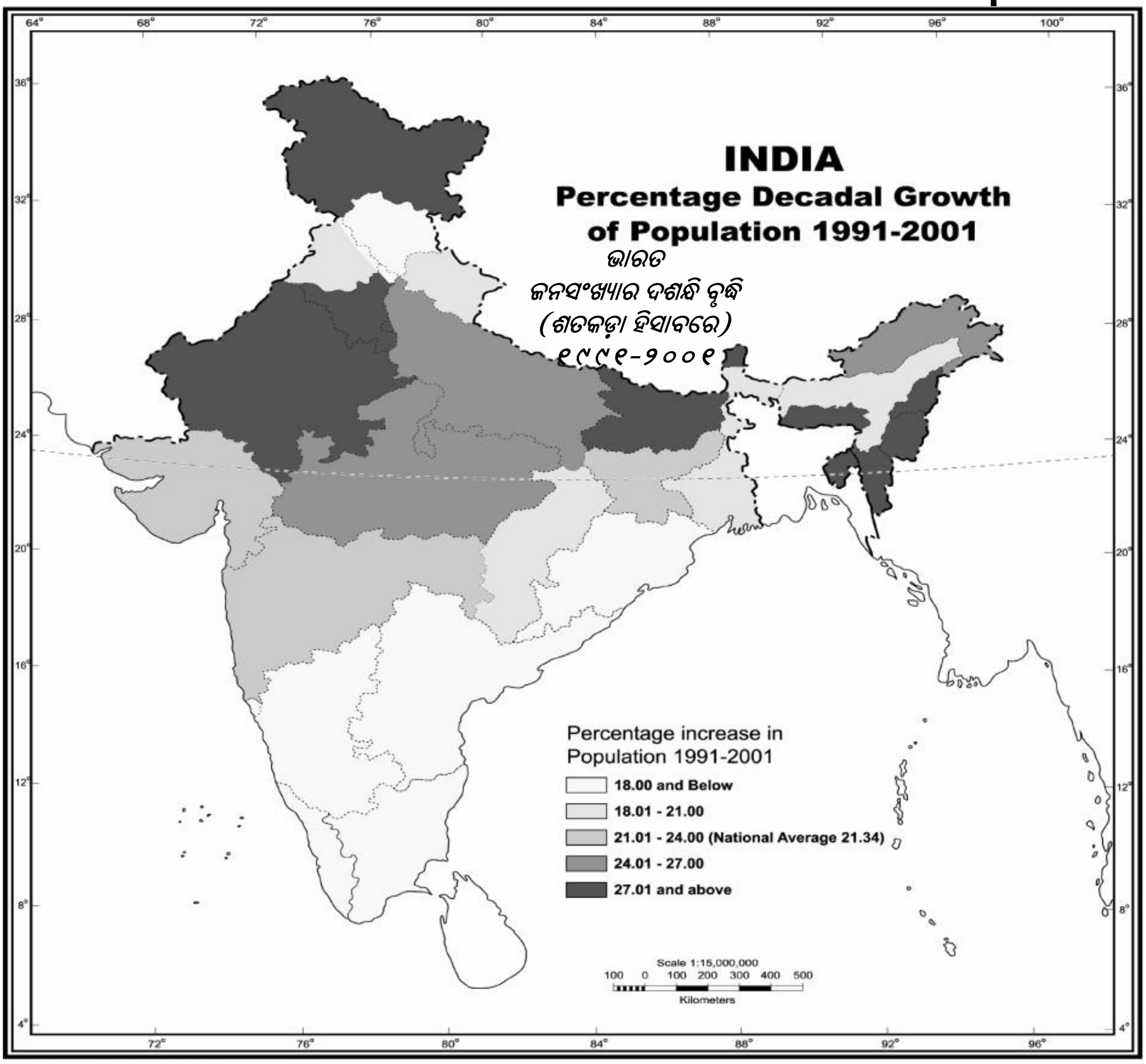

Based upon Survey of India Outline Map printed in 1990
The territorial waters of India extened into the sea to a distance of twelve nautical miles measured from the aporopriate base line.
The boundary of Meghalaya shown of this map is as interpreted from the North-Eastern Areas (Reorganisation) Act, 1971, but has yet to be verified
Responsibility for correctness of internal details shown on the map rests with the publisher.

© Government of India copyright, 1996

ମାନଚିତ୍ର ନଂ 26.3 ଭାରତ : ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି (1991-2001)

26.8 ସ୍ଥାନାନ୍ତରଗମନ (Migration)

ଆମେ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରିଛେ ଯେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଜନ୍ମହାର, ମୃତ୍ୟୁହାର ଓ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣର ପ୍ରକୃତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଏହାକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା- (i) ସ୍ଥାୟୀ (ii) ଅସ୍ଥାୟୀ

ମୂଳସ୍ଥାନରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥାନକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରିବା ପରେ ଯଦି ମୂଳସ୍ଥାନକୁ ଆଉ ଫେରା ନଯାଏ, ତା'କୁ ସ୍ଥାୟୀ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କହନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳକୁ ସହରାଞ୍ଚଳକୁ ସ୍ଥାୟୀ ଅଧିବାସୀ ଭାବେ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ । କିନ୍ତୁ ଅସ୍ଥାୟୀ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୂଳସ୍ଥାନକୁ ପୁନର୍ବାର ଫେରିବା ହୁଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଶସ୍ୟ ଅମଳ ସମୟରେ ବିହାରରୁ କୃଷି ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କର ପଞ୍ଜାବ ଓ ହରିୟାନାକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ । ଏହାକୁ ଋତୁକାଳୀନ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କହନ୍ତି । ତୁମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିବ ଦୈନିକ ବହୁତ ଲୋକ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଂଚଳକୁ ସହରକୁ କାମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆସନ୍ତି ଏବଂ କାମ ସରିବା ପରେ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଫେରିଯାଆନ୍ତି । ଏହାକୁ ଦୈନିକ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ କହନ୍ତି ।

ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଂଚଳର ଅଧିବାସୀମାନେ ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁରେ ନିଜର ଗୃହପାଳିତ ପଶୁମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଚାରଣ ପାଇଁ ପର୍ବତର ଉପରଭାଗକୁ ଯାତ୍ରା କରନ୍ତି ଏବଂ ଶୀତ ଋତୁରେ ପୁନର୍ବାର ଉପତ୍ୟକାକୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଏପ୍ରକାର ଉପରତଳ ଯିବା ଆସିବାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରାସ୍ତା ରହିଛି ଏବଂ ପଶୁମାନଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଚାରଣ ଭୂମି ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ସେମାନଙ୍କର ଏହିପ୍ରକାର ଋତୁକାଳୀନ ଉପର ତଳ ଯିବା ଆସିବାକୁ 'ଟ୍ରାନସ୍-ହ୍ୟୁମାନ୍ସ୍' କୁହାଯାଏ । ହିମାଚଳ ପ୍ରଦେଶର ଗଦ୍‌ଦୀ ଜନଜାତି ଓ ଜାମ୍ମୁ-କାଶ୍ମୀରର ବକରଓ୍ୱାଲ୍ ଜନଜାତି ପ୍ରତିବର୍ଷ ଏହିପ୍ରକାର ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରନ୍ତି ।

ପ୍ରବାସୀ ଲୋକଙ୍କର ମୂଳସ୍ଥାନ ତଥା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଉପରେ ଆଧାର କରି ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନକୁ ଚାରିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା :

(i) ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳକୁ
(ii) ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳକୁ
(iii) ସହରାଞ୍ଚଳକୁ ସହରାଞ୍ଚଳକୁ
(iv) ସହରାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳକୁ

- ◆ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରୁ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଲୋକଙ୍କର ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ (Migration) କୁହାଯାଏ ।
- ◆ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ତିନି ପ୍ରକାର । ଯଥା (i) ସ୍ଥାୟୀ (ii) ଅସ୍ଥାୟୀ (iii) ଦୈନିକ
- ◆ ଋତୁ ଅନୁସାରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଥରେ ନିଜର ଜିନିଷପତ୍ର ଓ ପଶୁପଲ ସହ ଲୋକଙ୍କର ଅସ୍ଥାୟୀ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣକୁ 'ଟ୍ରାନ୍ସ-ହ୍ୟୁମାନ୍ସ୍' କହନ୍ତି ।

26.9 ଭାରତରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନର ପ୍ରବୃତ୍ତି

ଆମଦେଶରେ 1.02 ବିଲିୟନ୍ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ 30% କୋଟି 70 ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କ ନାମ ପ୍ରବାସୀ (ଜନ୍ମସ୍ଥାନର ଆଧାର ଅନୁଯାୟୀ) ରୂପେ ଲିପିବଦ୍ଧ । ଜନଗଣନା ସମୟରେ ଲୋକଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ଗଣନା କରାଗଲେ, ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରବାସୀ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ କରାଯାଏ । 2001 ଜନଗଣନାରେ (ଜାମ୍ମୁ-

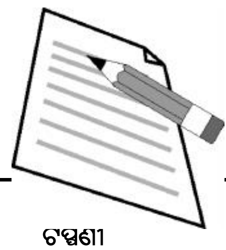

ଟିପ୍ପଣୀ

କାଶ୍ମୀର ଛଡ଼ା) 30% ଥିବାବେଳେ 1991 ଜଣଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ 27.4% ଥିଲା । ପ୍ରକୃତରେ ବିଗତ କିଛି ଦଶକରେ ପ୍ରବାସୀ ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ଯଦି 1961 ଓ 2001 ଜନଗଣନାକୁ ତୁଳନା କରାଯାଏ, 1961 ରେ ପ୍ରବାସୀ ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା 14 କୋଟି 40 ଲକ୍ଷ ଥିବାବେଳେ 2001 ରେ ଏହା 30 କୋଟି 70 ଲକ୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ବିଗତ ଦଶକ ଅର୍ଥାତ୍ 1991-2001 ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବାସୀ ସଂଖ୍ୟାରେ 32.9% (ଜାମ୍ମୁ-କାଶ୍ମୀର ବ୍ୟତୀତ) ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା । ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ସାରଣୀରେ ପ୍ରବାସୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା (ଲିଙ୍ଗଭେଦ, ପ୍ରବାସର ସ୍ରୋତ ଏବଂ ଗନ୍ତବ୍ୟସ୍ଥଳ ଆଧାରରେ) ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରବାସୀ ପ୍ରକାର ଭେଦ	ଜନ ସଂଖ୍ୟା (ନିୟୁତରେ)
ମୋଟ ପ୍ରବାସୀ	307.1
ପୁରୁଷ	90.4
ମହିଳା	216.7
ଅନ୍ତଃ ଜିଲ୍ଲା ପ୍ରବାସ	181.7
ଆନ୍ତଃ ଜିଲ୍ଲା ପ୍ରବାସ	76.8
ଅନଃ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରବାସ	42.3
ବିଦେଶରୁ ପ୍ରବାସ	6.1

ଯଦି ଆମେ ପ୍ରବାସୀମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ପ୍ରତିରୂପକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା, ତେବେ ଜାଣିପାରିବା ଯେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରବାସୀ ସଂଖ୍ୟା ସର୍ବାଧିକ (7.୨ ନିୟୁତ), ଦିଲ୍ଲୀରେ 5.6 ନିୟୁତ, ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗରେ 5.5 ନିୟୁତ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ, ବିହାର ଓ ରାଜସ୍ଥାନରୁ ସର୍ବାଧିକ ଲୋକ ବାହାରକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରୀତ ହୁଅନ୍ତି । ଯଦି ଆମେ ଆନ୍ତଃ-ପ୍ରବାସୀ ଓ ବହିର୍ପ୍ରବାସୀ ସଂଖ୍ୟାର ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଦେଖିବା, ଜାଣିପାରିବା ଯେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ସର୍ବାଧିକ 2.3 ନିୟୁତ ଦିଲ୍ଲୀ 1.7 ନିୟୁତ, ଗୁଜୁରାଟ 0.6୪ ନିୟୁତ ଓ ହରିୟାନାରେ 0.67 ନିୟୁତ ପ୍ରବାସୀ ଅଛନ୍ତି ।

ଆସ ଏହି ପ୍ରବାସୀ ମାନଙ୍କର ରୂପରେଖ ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ଜାଣିବା । ପ୍ରବାସୀମାନଙ୍କର ଗଣନା ସେମାନଙ୍କର ବୟସ ତଥା ସେହି ସ୍ଥାନରେ ରହିବାର ଅବଧି ଦ୍ୱାରା କରାଯାଏ । ଜନଗଣନାରେ ପ୍ରଥମଟିକୁ ଜନ୍ମସ୍ଥାନାର ଆଧାର ଉପରେ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟକୁ ବାସସ୍ଥାନର ଆଧାର ଉପରେ ପ୍ରବାସୀ କୁହାଯାଏ ।

(i) ଆୟୁବର୍ଗ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରବାସୀ :

ମୋଟ୍ 25 କୋଟି ୪0 ଲକ୍ଷ ଅନ୍ତଃ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ 15-24 ବର୍ଷ ବର୍ଗରେ 17.5%, 25-34 ବର୍ଷ ବର୍ଗରେ 23.2%, 35-59 ବର୍ଷ ବର୍ଗରେ 35.6% ଅଛନ୍ତି । ଆନ୍ତଃ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ 15-24 ବର୍ଷ ବର୍ଗରେ 18.5%, 25-34 ବର୍ଷ ବର୍ଗରେ 24.7% ଏବଂ 35-59 ବର୍ଷ ବର୍ଗରେ 36.1% ଅଛନ୍ତି । ଉଭୟ ଅନ୍ତଃ ରାଜ୍ୟ ଓ ଆନ୍ତଃ ତଥା ଅଧିକ ଆୟୁବର୍ଗର ଅଟନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ।

(ii) ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବାସସ୍ଥାନ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରବାସୀ :

ପ୍ରବାସୀ ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଏହି ଡାଟା ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଏ । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ବାସସ୍ଥାନରୁ ଯାଇ ଅନ୍ୟତ୍ର ବାସକରେ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ନିଜ ବାସସ୍ଥାନରୁ ଯାଇ ଅନ୍ୟତ୍ର ବାସକରେ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସେ ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିପାରେ । ପ୍ରବାସର ପୂର୍ବ ବାସସ୍ଥାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ

ଟିପ୍ପଣୀ

ଜାଣିବା ଦ୍ୱାରା ବିଗତ କିଛିବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ବାବଦରେ ତଥ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । 2001 ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ବାସସ୍ଥାନ ଅନୁସାରେ ଆମଦେଶରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନକାରୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା 31 କୋଟି 40 ଲକ୍ଷ ଥିଲା ।

ଯଦି ପ୍ରବାସର ସମୟ ସୀମା ଉପରେ ଧ୍ୟାନ ଦିଆଯାଏ, ଦେଖାଯାଏଯେ 31 କୋଟି 40 ଲକ୍ଷ ଲୋକ ମଧ୍ୟରୁ 10 କୋଟି 10 ଲକ୍ଷ ଲୋକ 20 ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରାୟ ୨ କୋଟି ୫3 ଲକ୍ଷ ଲୋକ ବିଗତ ଦଶକ ଅର୍ଥାତ୍ 0-୨ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରିଛନ୍ତି ।

ବିଗତ ଦଶକରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରି ଆଲୋଚନା କରିବା ।

(i) ଅନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ

(ii) ଆନ୍ତଃ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ

(i) ଅନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ

ସର୍ବାଧିକ ପ୍ରବାସୀ ଏହି ଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । 2001 ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ୫ କୋଟି 7 ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଅନ୍ତଃ-ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନକାରୀ । ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରୀତ ହୋଇଥିବା ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା 60.5% , ସହରାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ 12.3% । 17.6% ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳ, 6.5% ସହରାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରିଥିଲେ । ବଳକା 3.7% ଲୋକଙ୍କର ଜନଗଣନା ସମୟରେ ସଠିକ୍ ତଥ୍ୟ ଅଭାବ ହେତୁ କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ନୁହଁନ୍ତି ।

ଆମଦେଶରେ ବିବାହ ଯୋଗୁଁ 70% ମହିଳା, ଅନ୍ତଃ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରିଥାଆନ୍ତି । 69% ମହିଳା ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଥିଲେ । 9.7% ମହିଳା ସହରାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳକୁ, 13.6% ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳକୁ ଏବଂ କେବଳ 5.6% ସହରାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରିଥିଲେ । ଅବଶିଷ୍ଟ 2.6% କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ନୁହଁନ୍ତି ।

ପୁରୁଷମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ 41.6% ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ, 18.3% ସହରାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳ 27.1% ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳ, ୫.6% ସହରାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରିଥିଲେ । ଜୀବନ ଜୀବିକା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ପୁରୁଷ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।

(ଖ) ଆନ୍ତଃ- ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ :

ଅନ୍ତଃ-ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ତୁଳନାରେ ଆନ୍ତଃ-ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର କମ୍ । 2001 ଜନଗଣନା ରିପୋର୍ଟ ଅନୁସାରେ 1 କୋଟି 70 ଲକ୍ଷ ଏହି ଶ୍ରେଣୀରେ ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଏହା ମଧ୍ୟରୁ 26.6% ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ, 26.7% ସହରାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳ, 37.9% ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳ ଏବଂ 6.3% ସହରାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରିଥିଲେ । ଅବଶିଷ୍ଟ 2.6% କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀ ଅଧିନ ନୁହଁନ୍ତି ।

ଏ ପ୍ରକାର ପ୍ରବାସୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅର୍ଦ୍ଧାଧିକ ପୁରୁଷ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ 26.6% ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ମଧ୍ୟରେ, 26.7% ସହରାଞ୍ଚଳ ମଧ୍ୟରେ, 37.9% ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳ, 6.3% ସହରାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରିଥିଲେ ।

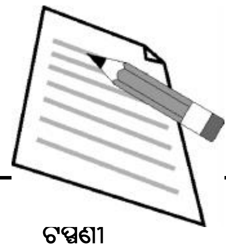

26.10 ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନର କାରଣ :

ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ଅନେକ କାରକ ମାନଙ୍କର ମିଶ୍ରିତ ତଥା ପାରସ୍ପରିକ କ୍ରିୟାର ଫଳ, ସାଧାରଣ ଭାବେ ଏହି କାରକ ମାନଙ୍କୁ ଦୁଇ ସମୂହ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଯଥା : (i) ଅପକର୍ଷ କାରକ (Push Factor) (ii)ପ୍ରତିକର୍ଷ କାରକ (Pull Factor) ଅପକର୍ଷ କାରକ ଯୋଗୁଁ ଲୋକମାନେ ନିଜ ନିଜ ମୂଳବାସସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ପ୍ରତିକର୍ଷକାରକ ଗୁଡ଼ିକ କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନକୁ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଆକର୍ଷିତ କରନ୍ତି । ଯଦି ଉଭୟ କାରକ ଗୁଡ଼ିକ ସମକାଳୀନ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୁଅନ୍ତି । କୌଣସି ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଆର୍ଥିକ, ସାମାଜିକ ଏବଂ ରାଜନୈତିକ କାରକ ଗୁଡ଼ିକ ଉଭୟ ଅପକର୍ଷ ତଥା ପ୍ରତିକର୍ଷ କାରକର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ନିମ୍ନରେ କାରକ ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

- ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ଗମନ ବିଭିନ୍ନ କାରକ ମାନଙ୍କର ପାରସ୍ପରିକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ଫଳ । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।
- ଉଭୟ ଅପକର୍ଷ ଓ ପ୍ରତିକର୍ଷ କାରକ ଗୁଡ଼ିକ ଆର୍ଥିକ, ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ହୋଇପାରେ ।

(କ) ଆର୍ଥିକ କାରକ :

ଜୀବନ ଜୀବିକାର ସୁଲଭତା ଥିବା ସ୍ଥାନରେ ସାଧାରଣତଃ ଲୋକମାନେ ବାସ କରିବାକୁ ଚାହାଁନ୍ତି । ତେଣୁ ଅନୁର୍ବର ମୃତ୍ତିକା, ପରିବହନର ସ୍ୱଳ୍ପ ବିକାଶ, ନିମ୍ନ ଔଦ୍ୟୋଗିକ ବିକାଶ ଏବଂ ବୃତ୍ତିର କମ୍ ସୁଲଭତା ଥିବା ଅଂଚଳରୁ ଲୋକମାନେ ଅନ୍ୟସ୍ଥାନକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୁଅନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଅପକର୍ଷ କାରକ (Push Factor) କୁହାଯାଏ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଉତ୍ତର ରୋଜଗାର ଓ ଉନ୍ନତ ଜୀବନଶୈଳୀ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିବା ଅଂଚଳକୁ ବହୁତ ଲୋକ ଆକର୍ଷିତ ହୁଅନ୍ତି । ଏହା ହିଁ ପ୍ରତିକର୍ଷ କାରକ । ତେଣୁ ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା, ଖଣିଜ ସମ୍ପଦର ଉପଲବ୍ଧତା, ଉନ୍ନତ ପରିବହନ ଓ ଯୋଗାଯୋଗ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଔଦ୍ୟୋଗିକ ବିକାଶ ଏବଂ ସହରୀକରଣ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଆକର୍ଷିତ କରେ । ତୁମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିବ ବିହାର, ଓଡ଼ିଶା ଓ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶରୁ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲୋକ ଦିଲ୍ଲୀ, ମୁମ୍ବାଇ, କୋଲକାତା ଏବଂ ଚେନ୍ନାଇ ଭଳି ବଡ଼ ବଡ଼ ସହର ରୋଜଗାର ପନ୍ଥା ଅନ୍ୱେଷଣରେ ଆସି ବସବାସ କରୁଛନ୍ତି । ଲୋକମାନେ ନିଜର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥାର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଏସବୁ ସହରକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରନ୍ତି । ଆଉ କେତେକ ଲୋକ ସହରର ଚାକଚାକ୍ୟ ଭରା ଜୀବନ ତଥା ଏଠାରେ ଉପଲବ୍ଧ ସୁଖ ସୁବିଧା ଦ୍ୱାରା ଆକର୍ଷିତ ହୋଇ ଏଠାକୁ ଚାଲିଆସନ୍ତି ।

- ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା, ଖଣିଜ ସମ୍ବଳର ଉପଲବ୍ଧତା, ଉତ୍ତମ ପରିବହନ ଓ ଯୋଗାଯୋଗ ମାଧ୍ୟମ, ଔଦ୍ୟୋଗିକ ବିକାଶ, ସହରୀକରଣ ତଥା ବୃତ୍ତିର ସୁଲଭତା ଆଦି ଆର୍ଥିକ ପ୍ରତିକର୍ଷ କାରକ ।
- ଅନୁର୍ବର ମୃତ୍ତିକା, ଅନୁନ୍ନତ ପରିବହନ ତଥା ଯୋଗାଯୋଗ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ନିମ୍ନ ଔଦ୍ୟୋଗିକ ବିକାଶ ଓ ସହରୀକରଣ ଓ ବୃତ୍ତିର ଅନୁପଲବ୍ଧତା ଆଦି ଆର୍ଥିକ ଅପକର୍ଷ କାରକ ।

(ଖ) ସାମାଜିକ- ରାଜନୈତିକ କାରକ :

ମଣିଷ ଏକ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ ଏବଂ ସେ ସମାଜରେ ନିଜ ନିକଟ ସମ୍ପର୍କୀୟଙ୍କ ରହିବାକୁ ଚାହେଁ । ସାଧାରଣତଃ ଏକଧର୍ମ, ଭାଷା ବା ସମାନ ସାମାଜିକ ରୀତିନୀତି ପାଳନ କରୁଥିବା ଲୋକମାନେ ଏକାଠି ରହିବାକୁ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତି ବା ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ରହୁଥିବା ଲୋକଟି ସେ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଚାହେଁ । ବହୁତ ଲୋକ ଧାର୍ମିକ ସ୍ଥଳରେ ରହିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରି ଅସ୍ଥାୟୀ ରୂପେ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୁଅନ୍ତି । ବଦ୍ରିନାଥ, ତିରୁପତି ଓ

ବାରାଣାସୀ ଆଦି ଧର୍ମସ୍ଥଳକୁ ଲୋକମାନେ ଅସ୍ଥାୟୀ ରୂପେ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରନ୍ତି । ଏହିସବୁ କାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ସହରର ବିଭିନ୍ନ ଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଲୋକମାନଙ୍କର ସଂକେନ୍ଦ୍ରଣ ହୋଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ସଂଖ୍ୟାବହୁଳ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଯଦି ସଂଖ୍ୟାଲଘୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ପ୍ରତି ଅସହିଷ୍ଣୁ ହୋଇଉଠେ, ତେବେ ଧାର୍ମିକ ତଥା ସାମାଜିକ ଚାପର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସେମାନେ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ବସବାସ କରନ୍ତି ।

(ଗ) ଜନସାଂଖ୍ୟିକ କାରକ :

ଏହି କାରକରେ ଆୟୁର ଭୂମିକା ପ୍ରଧାନ । ଶିଶୁ ତଥା ବୃଦ୍ଧଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଯୁବ ସମାଜ ଅଧିକ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରନ୍ତି । ଜୀବିକା ଅନ୍ୱେଷଣ, ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ଅଧିକ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ କିମ୍ବା ଉଚ୍ଚତର ଶିକ୍ଷା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରିଥାଆନ୍ତି । ସରକାରୀ ନୀତି ସମ୍ପର୍କୀତ ରାଜନୈତିକ କାରକ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ପାଇଁ ଦାୟୀ । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଏହି କାରକ ଅଧିକ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ହେବାରେ ଲାଗିଛି । ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରବାସର ଗତି, ଦିଗ ତଥା ସ୍ତର ବହୁଳଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ ହେଉଛି । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂଖ୍ୟାଲଘୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଅଲଗା ହେବାକୁ ତଥା ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି । ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତି ସମୟରେ ଭାରତ ପାକିସ୍ଥାନ ବିଭାଜନ ଯୋଗୁଁ ଦୁଇଦେଶର ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଲୋକ ସ୍ଥାନାନ୍ତରୀତ ହୋଇଥିଲେ ।

- ସମାନ ଧର୍ମ ଓ ସାମାଜିକ ରୀତିନୀତିକୁ ଅନୁସରଣ କରୁଥିବା ଲୋକମାନେ ଏକାଠି ରହିବାକୁ ଚାହାଁନ୍ତି
- ସଂଖ୍ୟା ବହୁଳ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଖ୍ୟାଲଘୁ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଦମନ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନର ଏକ ଅପକର୍ଷ କାରକ ।

26.11 ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନର ପରିଣତି :

ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନର କାରଣ ଭଳି ପରିଣତ ମଧ୍ୟ ବିବିଧ ଅଟେ । ଏହାର ପରିଣାମ ଉଭୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନକାରୀଙ୍କ ମୂଳ ବାସସ୍ଥାନ ତଥା ବାସ କରୁଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଜଣାପଡ଼େ । ପରିଣାମକୁ ତିନୋଟି ବର୍ଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । (i) ଆର୍ଥିକ (ii) ସାମାଜିକ (iii) ଜନସାଂଖ୍ୟିକ

(କ) ଆର୍ଥିକ ପରିଣତି :

ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନର ଆର୍ଥିକ ପରିଣାମ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଜନସଂଖ୍ୟା-ସମ୍ବଳର ଅନୁପାତ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ସବୁଠାରୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ମୂଳସ୍ଥାନ ଓ ପରେ ବାସ କରୁଥିବା ସ୍ଥାନ ଉଭୟଠାରେ ଏହି ଅନୁପାତରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନର ଜନସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସ ପାଇବାବେଳେ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହୁଏ କିମ୍ବା ଉଚିତ୍ ଜନସଂଖ୍ୟା ସଂପନ୍ନ ହୁଏ । କମ୍ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ସମ୍ବଳର ବିକାଶ ତଥା ବିନିଯୋଗ ବ୍ୟାହତ ହୁଏ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ମାତ୍ରାଧିକ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ସମ୍ବଳ ଉପରେ ଅଧିକ ଚାପପଡ଼େ । ଫଳତଃ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଧାରଣରମାନ ହ୍ରାସ ହୁଏ । ଯଦି କୌଣସି ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟା ସମ୍ବଳର ବିକାଶ ତଥା ବିନିଯୋଗରେ ସହାୟକ ହେବା ସହ, ଜୀବନ ଧାରଣରମାନ ହ୍ରାସ କରାଏ ନାହିଁ, ତେବେ ସେହି ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ଦେଶର ଆଦର୍ଶ ଜନସଂଖ୍ୟା କୁହାଯାଏ । କୌଣସି ଜନବହୁଳ ଅଂଚଳରୁ ଜନବିରଳ ଅଂଚଳକୁ ଲୋକମାନେ ସ୍ଥାନାନ୍ତରୀତ ହେଲେ, ସମ୍ବଳ-ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅନୁପାତ ସନ୍ତୁଳିତ ହୁଏ କିନ୍ତୁ ଜନ ବିରଳ ଅଂଚଳରୁ ଜନବହୁଳ ବା ଆଦର୍ଶ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ଅଂଚଳକୁ ଲୋକମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ, ଉଭୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଁ ହାନୀକାରକ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହୁଏ । ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ଉଭୟ ସ୍ଥାନର ଲୋକମାନଙ୍କର ବୃତ୍ତିଗତ ସଂରଚନାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭାବିତ କରେ । ସାଧାରଣତଃ ମୂଳସ୍ଥାନରୁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସ ପାଏ ଏବଂ ପ୍ରବାସ ସ୍ଥାନରେ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିପାଏ । ଏହାର ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରବାସ ସ୍ଥାନରେ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ

ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ ହେଉ, ଉତ୍ପାଦିକ ଶକ୍ତି ଅଧିକ । ଯାହାଫଳରେ ନିର୍ଭରଶୀଳତା ବୃଦ୍ଧିପାଏ । ଆଜିକାଲି ଗରିବ ଦେଶର କୁଶଳୀ, ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବସମାଜ ଅଧିକ ଉଚ୍ଚତର ଆର୍ଥିକ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ଲାଳସାରେ ନିଜଦେଶ ଛାଡ଼ି ବିକଶିତ ଦେଶମାନଙ୍କୁ ପଳାଇ ଯାଉଛନ୍ତି । ଏହାକୁ 'ପ୍ରତିଭା-ପଳାୟନ' (Brain Drain) କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ- ଆମଦେଶରୁ ଡାକ୍ତର ଓ ଇଞ୍ଜିନିୟରମାନେ ଆର୍ଥିକ ଲାଳସାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଭାରତ ଛାଡ଼ି ଆମେରିକା, ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ କାନାଡ଼ାକୁ ପଳାୟନ କରୁଛନ୍ତି ।

ଏ ପ୍ରକାର ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟକ ଲୋକ କରୁଥିବାରୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ସମ୍ବଳ-ଲୋକସଂଖ୍ୟା ଅନୁପାତ ପ୍ରଭାବିତ ନହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୂଳସ୍ଥାନର ଲୋକମାନଙ୍କର ଗୁଣବତ୍ତା ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼େ । କୁଶଳୀ ମାନବ ସମ୍ବଳର ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ଯୋଗୁଁ ଗରିବ ଦେଶଗୁଡ଼ିକରେ ସମ୍ବଳର ବିକାଶ ତଥା ବିନିଯୋଗ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।

(ଖ) ସାମାଜିକ ପରିଣାମ :

ପ୍ରବାସ ଯୋଗୁଁ ବିଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତିର ପାରସ୍ପରିକ କ୍ରିୟା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରବାସ ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ଲୋକମାନେ ବାସ କରିବା ହେତୁ, ସେହି ସଂସ୍କୃତି ଅଧିକ ସମୃଦ୍ଧ ହୁଏ । ଭାରତର ଆଧୁନିକ ସଂସ୍କୃତି ଏହାର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ । ବେଳେବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତିର ମିଳନ ଯୋଗୁଁ ସାଂସ୍କୃତିକ ସଂଘର୍ଷ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।

ସହରରେ ଏକୁଟିଆ ରହୁଥିବା ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରବାସୀ (ବିଶେଷ ଭାବେ ପୁରୁଷ ବର୍ଗ) ବିବାହୋତ୍ତର ତଥା ଅସୁରକ୍ଷିତ ଯୌନ ସଂପର୍କରେ ଲିପ୍ତ ରୁହନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସଂକ୍ରମିତ ସିରିଞ୍ଜ୍ ସାହାଯ୍ୟରେ ଡ୍ରଗ୍ସ୍ ମଧ୍ୟ ସେବନ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ଏ ଧରଣର ଅସୁରକ୍ଷିତ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଯୋଗୁଁ କେତେକ ଲୋକ HIV+ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଏହି ଲୋକମାନେ ଯେତେବେଳେ ନିଜ ଘରକୁ ଯାଆନ୍ତି । ନିଜ ପତ୍ନୀ ତଥା ନିଜର ଆଗାମୀ ବଂଶଧରକୁ ମଧ୍ୟ HIV+ ଭୂତାଣୁ ଗ୍ରସ୍ତ କରାଇଥାଆନ୍ତି । ଏପରି କାହିଁକି ହେଉଛି ?

- ସଚେତନତାର ଅଭାବ
- ଅସୁରକ୍ଷିତ ଯୌନ ସମ୍ପର୍କ
- ଯୌନ ସମ୍ବନ୍ଧ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଜିଜ୍ଞାସା
- ଡ୍ରଗସ୍ ସେବନ ଓ ମଦ୍ୟପାନ

- ପ୍ରବାସ ଅଂଚଳରେ ସାଂସ୍କୃତି ସମୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଅବଶ୍ୟ ବେଳେବେଳେ ସଂଘର୍ଷ ମଧ୍ୟ ହୁଏ ।
- ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ହେତୁ ମୂଳସ୍ଥାନ ଓ ପ୍ରବାସ ସ୍ଥାନ ଉଭୟ ସ୍ଥାନର ସମ୍ବଳ-ଜନସଂଖ୍ୟା ଅନୁପାତରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ।
- ପ୍ରତିଭା-ପଳାୟନ () ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନର ଏକ କୁପରିଣତି ।

(ଗ) ଜନସାଂଖ୍ୟିକ ପରିଣାମ :

ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ଯୋଗୁଁ ଦୁଇ ସ୍ଥାନର ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ଗୁଣାତ୍ମକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ବିଶେଷ ଭାବେ ଆୟୁବର୍ଗ ତଥା ଲିଙ୍ଗ ବର୍ଗର ଅନୁପାତରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସେ । ଯୁବ ସମାଜରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ଯୋଗୁଁ ମୂଳସ୍ଥାନରେ ମହିଳା, ଶିଶୁ ଓ ବୃଦ୍ଧ ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିପାଏ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରବାସ ସ୍ଥାନରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ସଂରଚନା ବୃଦ୍ଧିହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁବ ସମାଜର ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଏହି କାରଣ ଯୋଗୁଁ ମୂଳ ସ୍ଥାନରେ ଲିଙ୍ଗ ଅନୁପାତ ବୃଦ୍ଧି ଓ ପ୍ରବାସରେ ଲିଙ୍ଗ ଅନୁପାତ କମ୍ ହୁଏ ।

ଏହାର କାରଣ ଯୁବ (ପୁରୁଷ) ସମାଜର ମାତ୍ରାଧିକ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ । କେବଳ ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ନୁହେଁ ଉଭୟ ସ୍ଥାନର ଜନସଂଖ୍ୟାର ସଂରଚନା ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତୀତ ହୁଏ । ଏହାର କାରଣ ଉଭୟ ଅଂଚଳର ଜନ୍ମହାର, ମୃତ୍ୟୁହାର ଏବଂ ଏହାର ପରିଣାମ ସଦୃଶ ବୃଦ୍ଧିର ହାର ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତୀତ ହୁଏ । ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରୁଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଜନ୍ମହାର ଏବଂ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହାର ହ୍ରାସ ପାଏ । ପ୍ରବାସ ସ୍ଥାନରେ ଏହାର ଠିକ୍ ଓଲଟା ପ୍ରଭାବ ପଡ଼େ ।

◆ **ମୂଳ ସ୍ଥାନରେ ଶିଶୁ, ନାରୀ ଓ ବୃଦ୍ଧଲୋକଙ୍କ ଅନୁପାତ ଅଧିକ ହୁଏ ଏବଂ ପ୍ରବାସ ସ୍ଥାନରେ ଏହି ଅନୁପାତ କମ୍ ହୁଏ ଯାହାଫଳରେ ଉଭୟ ସ୍ଥାନରେ ଆୟୁବର୍ଗ ଓ ଲିଙ୍ଗ ବର୍ଗ ସଂରଚନାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।**

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ ୨୬.୩

1. ବନ୍ଧନୀ ମଧ୍ୟରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ବାଛି ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

(କ) ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରୁ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଲୋକଙ୍କର ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣକୁ ________ କୁହାଯାଏ । (ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ / ଟ୍ରାନ୍ସ-ହ୍ୟୁମାନ୍ସ)

(ଖ) ସହର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଂଚଳରୁ ଦୈନିକ ସହରକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରୀତ ହେଉଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ ________ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ କୁହାଯାଏ । (ଦୈନିକ / ଋତୁକାଳୀନ)

(ଗ) କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଥରେ ନିଜର ପଶୁପଲ ସହ ଲୋକମାନଙ୍କର ଋତୁକାଳୀନ ଯିବା ଆସିବାକୁ ________ କୁହାଯାଏ । (ଟ୍ରାନ୍ସହ୍ୟୁମାନ୍ସ / ଋତୁକାଳୀନ)

(ଘ) ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ଯୋଗୁଁ ମୂଳସ୍ଥାନର ମୋଟ୍ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଯୁବ ସଂପ୍ରଦାୟ ଅନୁପାତ ________ ହୁଏ । (ବୃଦ୍ଧି / ହ୍ରାସ)

(ଙ) ପ୍ରବାସ ସ୍ଥାନରେ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଅନୁପାତ ପ୍ରାୟ ________ ହୁଏ । (ବୃଦ୍ଧି / ହ୍ରାସ)

(ଚ) ଭାରତ ପରି ବିକାଶଶୀଳ ଦେଶମାନଙ୍କରୁ କୁଶଳୀ ତଥା ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାନଙ୍କର ବିକଶିତ ଦେଶକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣକୁ ________ କୁହାଯାଏ । (ପ୍ରବାସ / ବ୍ରେନ୍ ଡ୍ରେନ୍)

(ଛ) ପ୍ରବାସୀ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ________ । (ନାରୀ / ପୁରୁଷ)

ତୁମେ କ'ଣ ଶିଖିଲ

ମାନବ ସମ୍ବଳ ଯେ କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରମୁଖ ସମ୍ବଳ ଅଟେ । ମାନବ ସମ୍ବଳର ସଂଖ୍ୟା ଅପେକ୍ଷା ଗୁଣବତ୍ତା ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । କାରଣ ଏହା ଉପରେ ଦେଶର ଆର୍ଥିକ ବିକାଶ ନିର୍ଭର କରେ ।

ଜନସଂଖ୍ୟା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଚୀନ୍ ପରେ ଭାରତ ପୃଥିବୀରେ ୨ୟ । ଜନସଂଖ୍ୟା ବିତରଣର ଅଧ୍ୟୟନ ଏହାର ଘନତ୍ୱରେ କରାଯାଏ । ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ସର୍ବତ୍ର ସମାନ ନୁହେଁ । ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଆଧାରରେ ଭାରତକୁ ତିନୋଟି ଅଂଚଳରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଯଥା :-

(i) ଉଚ୍ଚ ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ

(ii) ସାଧାରଣ / ମଧ୍ୟମ ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ

(iii) ନିମ୍ନ ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ

ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ତଥା ବିତରଣକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା କାରକ ଗୁଡ଼ିକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଯଥା : ପ୍ରାକୃତିକ କାରକ ଓ ସାମାଜିକ -ଅର୍ଥନୈତିକ କାରକ ।

1921 ମସିହା ପରଠାରୁ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ଦ୍ରୁତଗତିରେ ବୃଦ୍ଧିପାଇବା ସହ ବୃଦ୍ଧିର ହାର ମଧ୍ୟ ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଛି । ଜନ୍ମହାର, ମୃତ୍ୟୁହାର ଓ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନକାରୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାରୁ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ନିରୂପଣ କରାଯାଏ । ଘନତ୍ୱ ଓ ବିତରଣ ଭଳି ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ମଧ୍ୟ ଦେଶବ୍ୟାପୀ ସମାନ ନୁହେଁ ।

ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାରକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା ଏକ ପ୍ରମୁଖ କାରକ । ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ବହୁତ ପ୍ରକାର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଯଥା : (i) ସ୍ଥାୟୀ ଓ (ii) ଅସ୍ଥାୟୀ । ଯେଉଁଠାରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ହୁଏ ଏବଂ ଯେଉଁସ୍ଥାନକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ହୁଏ, ତାହା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ, ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳ, ସହରାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳ ତଥା ସହରରୁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ଭାବରେ ବର୍ଗୀକୃତ କରାଯାଏ । ଉପରୋକ୍ତ ଚାରିଭାଗକୁ ଦୁଇବର୍ଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଯଥା :- ଆନ୍ତଃରାଜ୍ୟ ଓ ଅନ୍ତଃ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ।

ଆର୍ଥିକ, ସାମାଜିକ-ରାଜନୈତିକ ଏବଂ ଜନସାଂଖ୍ୟିକ ପ୍ରଭାବରୁ ଲୋକମାନେ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କରନ୍ତି । ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନର କାରଣର ଅଧ୍ୟୟନ ପ୍ରତିକର୍ଷ ଓ ଅପକର୍ଷ କାରକ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଏ । ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନର ପରିଣାମ ଅନେକ । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଆର୍ଥିକ, ସାମାଜିକ ଓ ଜନସାଂଖ୍ୟିକ ପରିଣାମ ଭାବରେ ବିଚାର କରାଯାଏ । ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନକାରୀମାନେ ପରିବାର ଠାରୁ ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ଅଲଗା ରହୁଥିବାରୁ ଦିବାହୋଉର ସଂପର୍କ ରକ୍ଷା କରନ୍ତି । ଡ୍ରଗସ୍ ସେବନ ଓ ମଦ୍ୟପାନ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି ।

ପାଠାନ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

1. ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବିତରଣ ସଂପର୍କରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କର । ଉଚ୍ଚ, ମଧ୍ୟମ ଓ ନିମ୍ନ ଘନତ୍ୱ ବିଶିଷ୍ଟ କେତୋଟି ଅଂଚଳର ନାମ ଲେଖ ।
2. ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ପ୍ରମୁଖ ପ୍ରବୃତ୍ତି କ'ଣ ? ଉଦାହରଣ ସହ ଏଥିପାଇଁ ଉଦାହରଣ ସହ ଏଥିପାଇଁ ଉତ୍ତରଦାୟୀ କାରକ ଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କର ।
3.. ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ? ଉପଯୁକ୍ତ ଉଦାହରଣ ସହ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପ୍ରବାସ ଆଲୋଚନା କର ।
4. ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ଓ ପରିଣାମ ଆଲୋଚନା କର ।

ପାଠ୍ୟଗତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର

26.1

1. ପଶ୍ଚିମ ବଙ୍ଗ, କେରଳ, ବିହାର, ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ, ପଞ୍ଜାବ, ତାମିଲନାଡୁ ଏବଂ ହରିୟାନା (ଯେକୌଣସି ତିନୋଟି)
2. ଦିଲ୍ଲୀ, ଚଣ୍ଡିଗଡ଼, ପୁଡୁଚେରୀ, ଲାକ୍ଷାଦ୍ୱୀପ ଏବଂ ଡାମନ ଓ ଡିଉ (ଯେକୌଣସି ତିନୋଟି)

ଟିପ୍ପଣୀ

3. ସିକିମ୍, ମିଜୋରାମ, ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶ
4. ଆଣ୍ଡାମାନ ଓ ନିକୋରବ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ
5. a) ଉଚ୍ଚ b) ନିମ୍ନ

26.2

1. (a) (ii)
   (b) (ii)
2. ନାଗାଲାଣ୍ଡ
3. କେରଳ

26.3

1.(a) ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ
(b) ଦୈନିକ
(c) ଟ୍ରାନ୍ସହ୍ୟୁମାନ୍ସ
(d) ହ୍ରାସ
(e) ବୃଦ୍ଧି
(f) ବ୍ରେନ୍ ଡ୍ରେନ୍
(g) ପୁରୁଷ

ପାଠାନ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନର ସଂକେତ :

1. ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବିତରଣରେ ତୀବ୍ର ଅସମାନତା ଦେଖାଯାଏ । ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଭିତ୍ତିରେ ଭାରତକୁ ତିନୋଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଯଥା - (i) ଉଚ୍ଚ ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ (ii) ମଧ୍ୟମ ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ (iii) ନିମ୍ନ ଘନତ୍ୱ ଅଂଚଳ । ଏହି ଅଂଚଳଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରମୁଖ ବିଶେଷଣ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଆଧାରରେ ଆଲୋଚନା କର । ଉଚ୍ଚ, ମଧ୍ୟମ ଓ ନିମ୍ନ ଘନତ୍ୱ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଂଚଳ ଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଲେଖ । (ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ପାଇଁ ଅନୁଚ୍ଛେଦ 26.2 ଓ 26.4 ଦେଖ)
2. 1921 ମସିହା ପରଠାରୁ ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ବୃଦ୍ଧିପାଇଛି । ଏହି ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଆଲୋକପାତକର ତଥା ଏହାର କାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ । (ଅଧିକ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଅନୁଚ୍ଛେଦ 26.6 ଦେଖ)
3. ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରୁ, ଅନ୍ୟସ୍ଥାନକୁ ଲୋକମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣକୁ 'ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ' କୁହାଯାଏ । ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣର ଅବଧି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଏହା ସ୍ଥାୟୀ, ଅସ୍ଥାୟୀ ବା ଋତୁକାଳୀନ ହୋଇପାରେ । ଦେଶ ବାହାରେ (ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ) ବା ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ହା ଆଭ୍ୟନ୍ତରଣୀଣ ବା ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ହୋଇପାରେ । (ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ପାଇଁ ଅନୁଚ୍ଛେଦ 26.8 ଦେଖ ।)

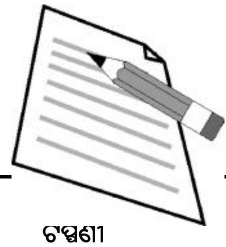

4. ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନର କାରଣ ଓ ପରିଣାମ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କର (ଅଧିକ ବିବରଣୀ ପାଇଁ ଅନୁଚ୍ଛେଦ 26.10 ଓ 26.11 ଦେଖ ।)

ଚିନ୍ତନ କେନ୍ଦ୍ର

HIV ସଂକ୍ରମଣରୁ ସୁରକ୍ଷା

HIV - Human Immunodeficiency Virus

AIDS - Acquired Immunodeficiency Syndrome

HIV ସଂକ୍ରମଣରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ତୁମେ ଅନେକ କାମ କରିପାରିବ ।

- ଶାରୀରିକ ବିକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବା ସହ HIV / AIDS ବିଷୟରେ ଧାରଣା ସ୍ପଷ୍ଟ କର ।
- ଉପରୋକ୍ତ ବିଷୟରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ବା ଭୟ ନରଖି ଆଲୋଚନା କର ।
- ସାଙ୍ଗମାନଙ୍କ ପ୍ରରୋଚନାରେ ପଡ଼ି କୌଣସି ଅସୁରକ୍ଷିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରନାହିଁ ।
- ଯୌନକ୍ରିୟା ସମୟରେ ମଦ୍ୟପାନ ବା ଡ୍ରଗସ୍ ସେବନ କରନାହିଁ । କାରଣ ଏହାଦ୍ୱାରା ବିଚାର ଶକ୍ତି ଲୋପ ପାଇବ ଏବଂ ଅସୁରକ୍ଷିତ ଯୌନ ସଂପର୍କ ସୃଷ୍ଟିହେବା ପାଇଁ ବାଧକରେ ।
- ଯୌନ ସଂପର୍କ ଠାରୁ ଯେତେ ସମ୍ଭବ ଦୂରେଇ ରୁହ । ଏହା ବଦଳରେ ବିଭିନ୍ନ ସୁରକ୍ଷିତ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିପାରିବ । ଯଥା – ଆଲିଙ୍ଗନ, ଚୁମ୍ବନ, ତଥା ଭାବନା ରାଜ୍ୟରେ ଭ୍ରମଣ ଇତ୍ୟାଦି ।
- ଯଦି ଯୌନ ସଂପର୍କ ଠାରୁ ଦୂରେଇ ପାରୁନାହଁ, ତେବେ ନିରାପଦ ଯୌନ ସଂପର୍କ ପାଇଁ ସଚେତନ ରୁହ ଏବଂ ଦେଖ ତୁମର ସାଥି ଯେପରି ବିଶ୍ୱସ୍ତ ତଥା ଅସଂକ୍ରମିତ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ନିଶ୍ଚିତ ହୁଅ ଯେ ତୁମ ସାଥି ଏଚ୍.ଆ.ଭି ବା କୌଣସି ଯୌନ ସଂକ୍ରମକ ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ ନୁହେଁ । ନଚେତ୍ ଯୌନକ୍ରିୟା ସମୟରେ କଣ୍ଡୋମ୍ ବ୍ୟବହାର କର ।
- ଚମଡା ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରୁଥିବା ଛୁଞ୍ଚି, ସିରିଞ୍ଜ୍ ଆଦି ଉପକରଣକୁ ଭଲ ଭାବରେ ଫୁଟାଇ ଶୋଧନ କରି ବ୍ୟବହାର କର ।
- ରକ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସମୟରେ 'HIV ମୁକ୍ତ' ସାର୍ଟିଫିକେଟ୍ ଥିବା ରକ୍ତ ଗ୍ରହଣ କର ।